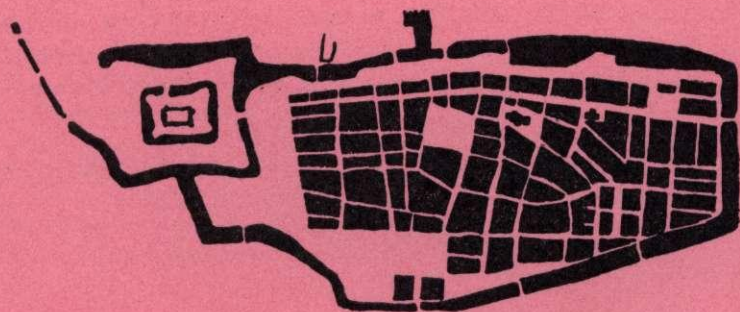

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland
Nr 1 1964

ale

Historisk tidskrift för Skåneland

utges av De skånska landskapens historiska
och arkeologiska förening.

Redaktör

Landsantikvarie Sven E. Noreen, Kristianstad.

Redaktionskommitté

Docent Erik Cinthio, Lund

Fil. lic. Sten Körner, Lund

Docent Birgitta Odén-Dunér, Lund

Assistent Bengt Salomonsson, Lund

Intendent Gustaf Åberg, Simrishamn

Föreningens styrelse

Professor Jerker Rosén, Lund, ordf., professor Holger Arbman, Lund, v. ordf., docent Jörgen Weibull, Lund, sekr., docent Erik Cinthio, Lund, v. sekr., museichef Bengt-Arne Person, Varberg, kassör samt lektor Hilbert Andersson, Ystad, intendent Bengt Bengtsson, Lund, docent Bertil Ejder, Lund, museiintendent Lars-Göran Kindström, Hälsingborg, rektor Salomon Kraft, Malmö, professor Sven Köllerström, Lund, fil. lic. Sten Körner, Lund, museiintendent Harald Lindal, Trelleborg, docent Gösta Lindeberg, Lund, landsantikv. Sven E. Noreen, Kristianstad, stationsmästare Sven Nöjd, Örkelljunga, docent Birgitta Odén-Dunér, Lund, disponent Birger Persson, Ystad, riksdagsman Per Edvin Sköld, N. Rörum, kyrkoherde Gunnar Wallin, Skurup, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn.

ALE utkommer med 3 häften årligen. Brev och manus till redaktionen adresseras till landsantikvarie Noreen, Nya Boulevarden 9, Kristianstad, tel 044/134 28.

Medlem erhåller tidskriften kostnadsfritt. Årsavgiften 10:— kan insättas på De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings postgiro-konto Lund nr 246831, c/o museichef B.-A. Person, Varberg.

Omslagsbilden visar Malmö gamla stadskärna. Efter teckning av Bengt Salomonsson.

Miljö i Malmö

Av Erik Hofrén

Entré vid Regementsgatan. Se bild 6.

Vi har fått en ny byggnadsminneslag som ger Riksantikvarien möjlighet att skydda byggnader av framträdande kulturhistoriskt värde. Men sammanhängande miljöer i t. ex. de gamla stadskärnorna kan icke fredas på denna väg. Här får man söka andra lösningar och hoppas på kommunala initiativ, enskild välvilja och allmänna opinionen. Problemen kring städernas sanering är många och komplicerade. Intendenten vid Malmö Museum, Erik Hofrén, vill här visa på några konkreta saneringsuppgifter av principiell betydelse i det centrala Malmö. Han understryker med skärpa behovet av inventering, forskning och debatt kring hithörande frågor.

SANERINGSPROBLEM

I Malmös stadsbild av idag utgör lyftkranar och byggnadsställningar ett karaktéristiskt inslag. Den intensiva byggnadsverksamheten under senare år, inte minst i de centrala stadsdelarna, har inneburit många värdefulla byggnaders fall och över en stor del av det kvarvarande äldre byggnadsbeståndet vilar ett rivningshot.

Detta ställer naturligtvis byggnadsminnes- och miljövården i Malmö inför flera svårbemästrade problem, i all synnerhet som byggnadsminnesvårdens resurser måste betecknas som blygsamma.

Här, liksom i alla andra städer med äldre bebyggelsepartier, bör man i tal och skrift söka verka för en positivare syn på den traditionella stadsmiljöns värdefulla beståndsdelar. Bevarandet av malmömiljöer måste bli den enskilda malmöbons intresse, ty genom lagliga åtgärder kan endast ett fåtal byggnader skyddas.

Statliga byggnadsminnesmärken i Malmö är lätt räknade. Det är Malmöhus slott med omgivande bastioner, valar och gravar, Länsresidenset samt Ferdinand Bobergs fina skapelse, Posthuset av 1906. Beträffande sistnämnda byggnad är dock endast dess ytterfasader skyddade. Slutligen har Flensburgska huset på ägarens egen begäran förklarats såsom byggnadsminne, vilket innebär att vid varje ingrepp måste Byggnadsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet först höras.

LILLA TORG

I det fallande rivningsmörkret finns dock även ljuspunkter. Här skall främst nämnas Lilla torg, vid vars

västra sida Malmö Sparbank Bikupan under 1963 pietetsfullt iståndsatt Ekströmska huset och rekonstruerat Aspegrenska huset. Ekströmska huset tillhör i sitt nuvarande skick 1720-talet, men dess historia kan enligt Einar Bager följas ytterligare 200 år tillbaka i tiden, då Lilla torg omtalas som den "öde jord", och då husraden längs Laroche-gatan omfattade fem bodar (benämning för mindre bostäder). Mot slutet av 1600-talet låg på hörnet av Laroche-gatan en enplans korsvirkesbyggnad, hemvist för olika hantverkare. Denna gård var alltså på 1720-talet rivningsmogen.

Aspegrenska huset, som nu delvis rekonstruerats vid sidan av det Ekströmska, låg ursprungligen vid Mäster Nilsgatan och ingick i den stora handelsgård som borgaren Jacob Davidsen omkring 1600 lät uppföra och som 1907 revs för att kunna lämna plats åt det stora sparbankshuset. Torgets västra sida fullständigas av två byggnader i tidig 1800-talsdräkt. Det ena av dessa hus, med överputsat korsvirke, har nyligen inköpts av Malmö planterings- och försköningsförening. Dess fortsatta existens i malmömiljön torde därför vara säkrad.

Lilla torgs södra sida upptages av Hedmanska gården, den kanske bäst bevarade av äldre köpmannagårdar i Malmö med sitt ståtliga gårdsmagasin av 1850, som eventuellt kan ha C. G. Brunius som upphovsman. Nämnas bör naturligtvis också Faxeska gården, som redan 1910 blev föremål för en efter sin tid framsynt restaurering. Att Lilla torg idag dock ej är ett torg beror på Salomon Sörensens stora saluhall från 1901 som upptar större delen av det. Även om byggnaden ej skall fränkännas

1. Ett av Malmös få statliga byggnadsminnesmärken Ferdinand Boberts posthus av 1906.

Foto C. V. Roikjer 1907. Malmö museum.

ett betydande arkitekturhistoriskt intresse vore det av värde om de preliminära planerna på saluhallens rivning kunde realiseras. Därigenom skulle det vara möjligt att av Lilla torg återskapa en karakteristisk äldre torgmiljö mitt i storstadens centrum.

Bland aktuella räddningsaktioner av värdefulla byggnader såsom sparbankens vid Lilla torg skall också framhållas försäkringsbolaget Skånes genomgripande restaurering av Dringenbergska gården vid Norra Vallgatan vars fasader nu återställs i tidigt 1800-tals skick.

HELHETEN

Även om byggnadsminnesvården i Malmö i praktiken är tvungen att inrikta sig på enskilda byggnader är naturligtvis dess målsättning mer omfattande. Vad som under innevarande decennium kommer att bli aktuellt är t.ex. den framtida utformningen av stadsdelen Väster, d. v. s. Gamla stadens västra del. Denna stadsdel ger idag till stora delar ett slitet intryck och det torde inte råda några tvivel om att en genomgripande sanering blir nödvändig.

3. Lilla torg. Aspegrenska huset under uppförande.

IWA foto.

2. Lilla torg. Aspegrenska huset uppfört vid sidan av det Ekströmska. I bakgrunden skymtar Faxeska gården, restaurerad 1910 och i förgrunden det nyligen av Malmö planterings- och förskönningsförening inköpta, överputsade korsvirkeshuset.

IWA foto.

4. Stortorget, södra sidan. 1800-talsstadens representativa ansikte. Byggnadsår och arkitekt från höger: Före 1862, T. Wählin och A. Lönnberg 1900, T. Wählin 1902, C.-A. Stoltz 1947 (tidigare fasad 1880-tal), Aug. Stoltz 1918, Aug. Stoltz 1913, A. Anderberg 1904.

Foto: Fotografskolan Malmö.

Men med hänsyn till stadsdelens värde, det äldre gatunätet är nära nog intakt, bör hela saneringsfrågan lösas i ett enda sammanhang såsom exempelvis skett i Köpenhamn.¹ Enstaka kvarterssaneringar inverkar nämligen ofta olyckligt på en stadsdels karaktär.²

I den preliminära dispositionsplanen

för Malmö (1962—1982) är Väster upptaget som bostadskvarter, vilket otvivelaktigt vore den bästa lösningen om stadsdelens karaktär skall kunna bevaras för framtiden.³

En nybebyggelse punktvis blir naturligtvis ofrånkomlig, men om den äldre tomtindelningen liksom höjdsplanen bi-

5. Apoteket Lejonets byggnad vid det kring sekelskiftet s. k. "Storstadshörnet". Arkitekter Lindvall och Boklund 1896.

Foto: Fotografskolan Malmö.

behålles kommer detta ej att i högre grad påverka stadsdelens särart.

Det finns skäl att i sammanhanget erinra om expropriationsutredningens betänkande, där det föreslås en "lex Gamla stan" avsedd att gälla för hela landet. Lagen skulle innebära att en stad kan lösa in mark för att få till

stånd sådana saneringar som avser att bevara kulturhistoriskt värdefulla miljöer.

Genom hela Malmös Gamla stad löper från öster till väster "then lange adelgade" (nuv. Öster-Adel-Västergatorna), stadens modergata från vilken ledde gränder genom kvarteren norr

6. Regementsgatan. Husfasaderna längs kanalerna gavs vanligen en representativ karaktär. Hörnhuset ritat av Lindvall och Boklund 1897.

Foto: Fotografskolan Malmö.

och söder härom.⁴ Den långa Adelgatan ger idag Malmös byggnadshistoria i tvärsnitt från 1300-talet med Tunnelns källarvalv till stadens första storhetstid under 1500-talets förra hälft med Jörgen Kocks hus, Rosenvingeska (restaurerat av ägaren) och Gleerupska husen (sistnämnda dolt bakom 1800-talsputs) eller Carnegiehuset, 1600-tal

med Diedenska gården. Av 1800-talsarkitektur ger gatan olika stadier från den tidiga klassicismen till de senare decenniernas rika formspråk, som framförallt kom till användning på bankpalatsens fasader. Är det f.ö. tillräckligt uppmärksammat att Malmö med denna gata äger en av Nordens märkligaste stadsgator?

7. Södra Promenaden. Här ligger en samlad sen 1800-talsmiljö, varav denna 80-talsbyggnad nu är dömd att skatta åt förgängelsen.

Foto: Fotografskolan Malmö.

RÄDDA 1800-TALET

Den långa Adelgatan har här tagits som exempel på värdefull gatumiljö. Andra exempel erbjuder Skomakare- och Kalendegatorna. Vad beträffar värdefulla torgmiljöer har Lilla torg tidigare framhållits. Medan detta ger en typisk äldre torgmiljö möter man på Stortorget 1800-tals-storstadens ansikte. Stortorget fick under detta århundrade en synnerligen representativ karaktär. Början gjordes vid seklets mitt med Residensets fasader med anslag av holländsk renässans efter F. W. Scholanders ritningar, och denna stil fullföljdes av Helgo Zettervall med Rådhusets ombyggnad 1864—69.⁵ På 70-talet skapades Hotell Kramers fasader av den danske arkitekten C. F. Rasmussen i fransk slottsstil. Torgets södra sida ger idag det mest monumentala och enhetliga intrycket med sina byggnader alltifrån sekelmittens eleganta klassicism i den s. k. Nyströmska hörnan till sekelskiftets stilhistoriska äventyr i det s. k. storstadshörnet mot Södergatan (arkitekt G. Anderberg 1904).

Dessa exempel på värdefulla malmömiljöer har hämtats från Gamla staden, som naturligtvis är det viktigaste arbetsfältet för byggnadsminnesvården. Även om byggnadsminnesvårdens verksamhet är koncentrerad till staden innanför kanalerna är den icke begränsad hit. 1800-talets s. k. förstäder t. ex. utsetts idag för allt intensivare stormangrepp och det är med hänsyn till den snabba förbrukningen av byggnadsbeståndet tänkbart att en representativ

och slutna 1800-talsmiljö kommer att bli en sällsynthet inom överskådlig tid.

* *
* *

Till sist. De förhoppningar som byggnadsminnesvården i Malmö idag hyser kan sammanfattas i tre punkter.

1. Att stadsfullmäktige nu finner det lämpligt att bygga ut den inventering av värdefull äldre bebyggelse i Malmö som kom till stånd 1954 och som ger en ytterst värdefull sammanfattning av de äldre byggnadsverken fram till 1850. En komplettering för tidsavsnittet från 1850 till förslagsvis 1930 är emellertid både brådskande och nödvändig.

2. Att vi får en intensifierad forskning i Malmös byggnadshistoria framförallt från 1800- och 1900-talen.

3. Att vi får en avsevärt intensivare debatt rörande den framtida utformningen av stadsmiljöerna framförallt Gamla staden.

Noter

¹ Bevaringsplan Christianshavn, 1961, Det särskilda bygningssyn. Bevaringsplan Mariager, 1962.

² H. Åkerblad, Att bygga i stad, Samfundet Sankt Eriks årsbok 1962.

³ Byggnadsnämnden i Malmö 100 år (1862—1962).

⁴ E. Bager, Gamla gårdar i Malmö, III, Kronomagasinet, 1939.

⁵ H. Edestrand, Malmö rådhus. Studier i ombyggnaden 1864—69, Malmö fornminnesförenings årsskrift 1945.

Skottar i 1500-talets Skåne

Av James Dow

Helt visst har våra dagars skåningar en droppe skotskt blod i sina ådror. Under ett par olika skeden har skottarna spelat en icke obetydlig roll i landskapets historia. Om deras uppträdande här under 1500-talet skriver James Dow, som är lärare i ekonomisk historia vid universitetet i Glasgow. Dow har specialiserat sig på sitt lands relationer till Sverige under tiden före 1625 och samlat ett stort material härom, som han f. n. bearbetar.

Skotte och skåning i ett dramatiskt ehuru något ohistoriskt möte.

Det har länge varit känt, att det före år 1500 fanns ett stort antal skottar i Tyskland, Polen och Preussen. En del av dem var ganska välbärgade köpmän, andra var småhandlande eller gårdfarihandlare.¹ I Danzig var skotska *Ansiedler* så talrika, att en stadsdel fick namnet *Altschottland*.² Denna emigration berodde troligen dels på Skottlands livliga handel på Balticum, vars centrum var Danzig, dels på förhållandena i hemlandet, vilka endast erbjöd begränsade möjligheter till företagsamhet och framgång. Eftersom skottar regelbundet passerade genom Öresund, skulle det varit överraskande om några av dem inte hade försökt sin lycka i Danmark, särskilt när man tänker på Skottlands goda diplomatiska förbin-

delser med detta land beroende på det kungliga giftermålet 1469 och den ömsesidiga försvarsalliansen 1492.³ Särskilt det bördiga och glest bebyggda Skåne var ett lovande distrikt för kringresande köpmän.

Redan tidigt på 1500-talet kan man spåra skotsk bosättning och handel i Skåne. Lyder van Fredens *Kämnarräkenskaper* för Malmö från 1517 till 1520 nämner personer med de mycket skotskt klingande namnen Thomas Maxwell (Maxwell) och Hans Hwnter (John Hunter) liksom fem andra med beteckningen *Skotte*.⁴ Kort därefter noteras i köpman Ditlev Enbecks räkenskaper (1521—1535) fordringar på "Willim Schotte, de by Berent Schunen want" (... som bor hos Berent Schunen) och

på en "Willim Jachopsen Schotte", som möjligen har varit samme man. En annan post lyder:

"Item so is my de schotte, de under deme rathuse want, in deme neyen huse want, 1 tult delen for 4 ½ mr."⁵

Timmer var på den tiden en av Skottlands vanligaste importvaror från Balticum.

1531 beskrev den skotske prästen Alexander Alesius, som var protestantisk flykting från det katolska bälverket S:t Andrews, hur han drevs in till Malmö av en storm och där blev gästvänligt mottagen av sina landsmän:

"Därefter, sedan jag kommit från mitt land och skeppet drivits av stormen in till den danska hamnen, har jag varit gäst hos mina landsmän, som bor i Eder kända stad Malmö".⁶

Redan då, eller kort därefter, var Malmö hemort för en annan skotsk protestantisk lörd, John Gau.⁷

De rikhaltigaste uppgifterna om skotsk bosättning och skotska genomresor i 1500-talets Skåne kommer från en annan kyrklig källa, *S:t Petri församlings begravningsregister* i Malmö, som börjar 1538.⁸ I detta register skulle antecknas alla begravingar i kyrkan, antingen det gällde bofasta invånare eller tillfälliga besökare, och det innehåller också talrika notiser om betalningar för begravingar eller minnesgudstjänster över en hustru, ett barn, en släkting eller tjänare. De skotska notiserna är av tre slag: några är anonyma, d. v. s. "en skotte", "en skotte dreng", "en skotte quinde"; några består av ett förnamn plus ordet Skotte, och slutligen finns också några omisskännligt skotska namn som Hans Hun-

ter, Hans Middeltun, Frantz Homiltun (Francis Hamilton), Gilbert Jung (Young), Thomas Key och andra. Registret är säkerligen inte fullständigt, eftersom åtminstone ännu en skotte dog i Malmö, utan att hans begraving nämns i registret. Det var en Hans Macklacken (Maclagan?), vars arvingar i Glasgow uppdrog åt borgmästaren i Helsingör — som själv bar det skotsk klingande namnet Peder Cuper — att ta hand om arvet för deras räkning.⁹ Om en uppgift saknas, kan det saknas fler. Icke desto mindre omnämnes åtminstone 40 skottar mellan åren 1540 och 1620, det största antalet mellan 1540 och 1580. Skotska namn blir färre mot slutet av århundradet och sällsynta efter 1620. Förutom skottar omnämnes "tysker", "hollender", "islender" m. fl.

Utom från Malmö har vi vittnesbörd om skottar i andra skånska städer. S:t Petri begravningsregister omnämner en Thomis Skotte från Hälsingborg, som dog 1565. 1584—85 ägde en märklig konflikt rum mellan William Serris, "en Skotte" och borgare i Slangrup, och borgmästare och råd i Ystad, där Serris sades ha tillbringat de tre sista åren. Han anklagade dem för olaga arrest, olaga konfiskering av hans ägodelar, försummelse att hjälpa honom till rättmätig ersättning och olaga dom för skuld. De svarade med anklagelser för "megen Klammeri og Trætte", "vold og Overmod", illegal handel och vistelse i staden och beskrev honom till slut som "en fremmed og løs Selle... han vilde drages med ham om et Bastreb".¹⁰

Också i Ystad hade troligen redan de skotska familjerna Lichton, Loch och Key dykt upp, vilka fick betydelse

1. Sir Peter Young (1544—1628), berömd humanist och diplomat, var lärare till den unge Jakob VI och längre fram kungens förtrogne rådgivare. — Han besökte Danmark två gånger med särskild uppgift att underrätta sig om de danska prinsessorna och fick sedan följa Jakob på dennes bröllopsresa till Skandinavien 1589.

Foto: The National Galleries of Scotland.

för stadens affärsliv och styrelse i början av 1600-talet.¹¹ 1609—10 finns en uppteckning om "Richardus Lichtonn och hans medbröder skottere borger her i Ydstedt", som betalar hyra för två kyrkbänkar kända under benämningen *Skotterstallene*.¹² Denne Richard Lichton var under c:a trettio år (1610—40) stadens störste exportör av boskap och en välkänd importör av tyska och engelska tyger och kläder. Varorna levererade han till traktens godsägare

på marknaderna i Ystad, Östra Tommarp och Kivik och mottog i gengäld produkterna från deras egendomar. Som en bekräftelse på sin betydelse blev Lichton borgmästare år 1633.¹³

De noggrannaste upplysningarna om skottarnas verksamhet får vi emellertid genom tre dokument som innehåller klagomål över dem. Det tidigaste är ett öppet brev från den "menige almwe" i Ystad, daterat d. 13 november 1534.¹⁴ Här meddelas, att stadsborna haft ett

möte och kommit överens om att skottarna förorsakade stor skada för deras handel. I strid med stadens privilegier härbärgerade de landsmän i sina hus och inlät sig på landsköp. Stadsborna hade därför kommit överens om att inte lämna fler skottar burskap och att förbjuda dem, som redan var borgare, att hysa skottar i sina hus.

En liknande men utförligare protest sändes till danske kungen från Malmö stad år 1539, troligen i februari eller mars.¹⁵ I skrivelsen hävdades, att skottarna bedrev "uskickelige handill och köbmandskab" i hela provinsen, i det de förde omkring tyger, linne och kramgods på landsbygden och bytte varorna mot lantbruksprodukter som smör, hudar, talg, skinn och dylikt. Detta var till skada för städernas marknader och därför till stort förfång för borgarna. Vidare höll sig skottarna inte för goda att muta kungliga ämbetsmän och att falskeligen utge sig vara malmöborgare. I krigstid kunde man varken lita på att de gick ut i striden eller hjälpte till att proviantera trupperna, eftersom de föredrog att packa ihop sina varor och fara till Halland, Blekinge, Sverige och Norge. De behärskade även stadens fastighetsmarknad. Detta var orsaken till att Malmö gemensamt med andra städer i Skåne och Danmark hade nekade skottar borgerskap, en åtgärd för vilken de sökte kungens stöd.

Samma klagovisor återupprepades i ett tredje brev, troligen från omkring 1550, från staden Ystad till den danske kungen.¹⁶ Här hänvisades till gemene mans talrika klagomål över att "skottekræmer" gav sig in på landsköp, hyste "swener" olagligt i sina hus och förde pengar ur riket. Eftersom allt detta var

högeligen skadligt för de ordinarie handelsmännens "næring och biering" (næring och bärning) och för nationens interesse, vädjade de laglydiga borgarna om kungens skydd.

Man har förmodat, att ordet skottar i detta sammanhang inte nödvändigtvis betydde män från Skottland utan helt enkelt köpmän eller gårdfarihandlare av vilken nationalitet som helst.¹⁷ Exempel har framdragits från 1630- och 1640-talen, där det holländska "Schots koopman" och det norska "schotser" säkerligen inte avsåg att beteckna skottar.¹⁸ Men detta tycks inte gälla 1500-talets Skåne. I alla de tre ovannämnda breven förekommer fraser, som klart antyder, att "skottar" här hade sin nationella betydelse. I brevet från 1534 heter det t. ex., att skottarna hålla "huss fulle mett theres *landmendt*". "Skotte drenger" omnämnas tydligt i motsats till "danske och tyske drenger". I brevet från 1539 kallades skottarna uttryckligen "udlenzske mend". De omtalades i sammanhang med "andre saadane udlenszske mend" och sattes återigen i direkt motsats till danskar och tyskar. I det tredje brevet är ordalydelsen mindre klar, även om det är osannolikt, att de två orden i frasen "skotte kræmer" kunde vara liktydiga. Betecknande är också, att skottarna sades föra pengar "udaff rugett". Dessutom finns det, som vi redan sett, rikliga bevis — alldeles frånsatt de tre breven — på att ett betydande antal skottar bodde och drev handel i Skåne.

Men även om vi godtar, att ordet "skottar" användes i sin nationella betydelse och avsåg att beteckna folk från Skottland, så följer inte därav nödvändigtvis, att alla de personer, som

man beklagade sig över, var av skotskt ursprung. Det kan mycket väl tänkas, att skottarna, som var ganska talrika och aktiva som köpmän, beskylldes för andra folks ekonomiska försyndelser (utom möjligen tyskarna, som nämndes särskilt). För övrigt är det, även om skottarna säkert allvarligt inkräktade på städernas svartsjukt bevakade privilegier, svårt att tro att de var så många och att de tillfogade städerna och deras handel så mycken skada, som Ystad- och Malmöbreven låter förstå. Borgarna var säkert nog med att inte förringa de klagomål som de framförde till kungen.

*

Fastän det finns vittnesbörd om så många skottar i Skåne är endast ett fåtal närmare kända. John Gau har redan omnämnts. Han inskrevs vid S:t Andrews universitet troligen år 1508 och avlade sin bachelor-examen år 1510. Nästa gång dyker han upp i Malmö, 1533, men då hade han redan varit där tillräckligt länge för att ha tillägnat sig goda kunskaper i danska språket. Samma år publicerade han en skotsk översättning av Christian Pedersens *Den rette vey till Hiemmerigis Rige* av 1531.¹⁹ Eftersom inga exemplar av boken är kända i Skandinavien och endast ett i Skottland är det möjligt, att översättningen, som var ämnad för spridning i hemlandet, i stor utsträckning blev beslagtagen av påvens inkvisitorer. Man har vidare antagit, att Gau for till Malmö som kaplan för den skotska kolonien där. Han bör ha känt sin berömde landsman Alesius, som kom till Malmö 1531, liksom de övriga lärda reformatörerna Francis Wormord,

Peter Palladius och Olav Chrisostom, som omnämndes där av Alesius. 1536 flyttade Gau till Köpenhamn, där det redan fanns en särskild skotsk koloni, dit teologen Machabaeus hörde. Gau gifte sig innan han lämnade Malmö och fick senare tre barn.

Kanske mindre framstående men på sitt sätt knappast mindre intressant var en annan skotte, Thomas Bell, som dog i Malmö år 1617 och begrovs i S:t Petri. Han tycks ha varit bok- och gravyrhandlare och antagligen också tryckare. Hans "husbonde", troligen en släkting, Albert (Robert) Bell, gjorde anspråk på hans kvarlåtenskap, och en inventarieförteckning däröver är bevarad.²⁰ Enligt överskriften var Thomas Bell "föde udi S. Johannes i Schottlannde" (d. v. s. Perth, då känt som S:t Johns stad). Hans ägodelar var packade i två kistor, och innehöll poster såsom: åtskilliga dussin "böger"; åtskilliga dussin "böger kobberstöcke"; "32 Conterfey och anden koberstöcke"; flera "landkarter" och "landtaffler"; "de 4 parten aff Verden"; "amsterdam i koberstöcke", "Antuerpens belikning", och "Contantinopell luminerit"; "Morten Lutters contrafeij" och "11 inlagt stöcker om kongens sons begraffuelse aff engelande"; "12 helgen billeder" — — tillsammans med en del tryckeri- och gravyrmaterial samt Thomas Bells gamla kläder. Hans lager — på den tiden antagligen det enda i sitt slag i staden — ger oss en sällsynt och levande bild av hur man kan ha prytt ett samtida medelklasshem i Malmö. Inventarierna värderades till den ganska blygsamma summan 70 daler, som nästan allt gick till begravningsomkostnader, legater och gravöl.

*

Den förnämste av alla skotska besökare i 1500-talets Skåne var den duglige och märklige konung Jakob VI. Efter segslitna förhandlingar, där de franska och engelska partierna i Skottland fick ge vika, undertecknades slutligen 1589 ett äktenskapskontrakt mellan honom och prinsessan Anna av Danmark. Från skotsk synpunkt befäste giftermålet de gamla personliga och diplomatiska förbindelserna med Danmark och gav också förhoppningar om handelsförmåner för de skotska städer, som drev "thair most necessarye trade with the Easterlingis" (sin viktigaste handel med köpmän i östersjöområdet).²¹ Alltså seglade en skotsk delegation under ledning av earlen Marischal till Köpenhamn sommaren 1589, och i augusti förmäldes Jakob och Anna genom ställföreträdare. Kort därefter avseglade den unga drottningen till Skottland men hindrades av en storm, och hellre än att återvända till Danmark sökte hon nödhavn i Oslo. Jakob, som förälskat sig i bilden av sin brud, seglade i hemlighet iväg i oktober för att träffa henne och den 23 november stod deras bröllop.²²

Det kungliga sällskapet tröttnade snart på de begränsade nöjen, som Oslo erbjöd; men Jakob "kunde inte övertalas att återvända till Skottland den vintern på grund av de fruktansvärda stormar, han hade haft kännning av förut".²³ Han mottog därför med glädje en inbjudan från sin svärmor att tillbringa resten av vintern i Danmark och hon hade redan anförtrott åt ett antal rådsherrar, inklusive guvernören i Landskrona, Jörgen Brahe, att svara för hans överresa. Kungen och drottningen blev så för att citera en samtida dagbok "förda över land till Danmark,

genom många skogar och vildmarker, i svår frost och snö och... blev väl förplägade, och drack väldeliga tills våren kom".²⁴

De samtida skotska krönikörerna hade ingen närmare kännedom om det kungliga parets vinterresa genom Norge, Bohuslän, Halland och Skåne till Helsingör och Danmark. Men ärkebiskop John Spottiswoode av S:t Andrews, vars *History* beställdes av kung Jakob själv i början av 1600-talet, hade fri tillgång till statspapper och kan också ha hört redogörelser från några av deltagarna i resan. Hans berättelse förtjänar att återges in extenso:

"Kort därefter kom vissa sändebud från Danmark för att inbjuda kungen dit, och i det han avreste från Oslo med sin drottning d. 22 december kom han till Bohus d. 1 januari. Där stannade han sju dagar, inväntande en lejd från kungen av Sverige, som kapten William Murray hade fått i uppdrag att medföra från Stockholm, där den kungen residerade. Sedan lejden kommit, bröt han upp från Bohus d. 8 januari och möttes av en kapten från Sverige på floden, som då var frusen, med 400 ryttare och fördes en sträcka av två holländska mil till Danmarks land. Nästa dag begav han sig till Varbergs fästning, där han stannade fem dagar; och därifrån for han över Falkenberg, staden Halmstad och Liholms fästning till Helsingborg, där han kvarhölls en tre dagars tid, hindrad att fara över Sundet av stormigt väder; och d. 21 januari mottogs han på Kronborgs slott av drottning-modern, den unge kungen, hans bror hertigen av Holstein och rikets fyra regenter med all upptänklig ståt."²⁵

Presbyterianen David Calderwood var i detta ärende sämre underrättad än sin kyrkliga antagonist, men tillade en intressant kommentar till Jakobs in-

2. Jakob VI (1566—1625). Miniatyr målning från 1595 som knappast motsäger karaktäriseringen: begåvad, högfärdig och listig.

Foto: The National Galleries of Scotland.

kvartering under vägen — en kommentar, som möjligen var påverkad av hans egna svårigheter att erhålla befordran:

"Kungen stannade i Oslo från d. 19 november till d. 22 december. Enträget ombedd av kungen, drottning-modern och resten av rådet att komma och besöka dem, avreste han därefter till Danmark och blev väl förplågad under vägen i många av prästgårdarna, där han fick tillfälle att noga betänka fattigdomen hos Skottlands präster och överväga något botemedel medan han själv var i livet. Kungens av Sverige bror beledsagade vår kung och drottning genom en del av Sverige i följe med fyrahundra hästar utsedda på den svenske kungens egen befallning, fastän där samtidigt rådde krig mellan Danmark och Sverige. De for genom Nya Lödöse, som anses som Sveriges andra stad... D. 21 januari seglade kungen över Sundet vid Helsingör och landade vid det slott, som kallas Tamberrie."²⁶

Det kan inte ha varit någon vidare bekväm resa med släde mitt i hårda vintern, hur bra undfägnaden än var i prästgårdarna och i de städer och slott, som besöktes på vägen. En diplomatisk svårighet förelåg också, eftersom skottarna i Sverige inte alltid mottogs så välvilligt, som Calderwood trodde. Johan III hade ingen anledning att hälsa det skotsk-danska giftermålet med tillfredsställelse. Visserligen hade Calderwood fel då han trodde, att Sverige och Danmark låg i öppet krig, men det fanns flera orsaker till spänning mellan länderna, och det kungliga äktenskapet gav Danmark en tänkbar bundsförvant mot Sverige. Under åren 1584—85 hade dessutom pågått hemliga och trevande underhandlingar om ett skotsk-svenskt giftermål, vilka ansågs ha blivit avbrutna genom Jagellonicas opposition mot en protestantisk

allians.²⁷ Det måste ha varit ytterst retsamt att se den avvisade friaren äkta en rival.

Johan var därför inställd på att göra svårigheter för det kungliga sällskapets resa genom Sveriges smala västra kustremsa, särskilt som Jakob försummade att personligen anhålla hos kungen om fri lejd. Även om försummelsen var förståelig med hänsyn till årstiden tänkte Johan kvarhålla de resande, i värsta fall med våld, tills etiketten fullgjorts. Ståthållaren på Älvsborg mottog order om detta, men han fick också tillsägelse, att lejden skulle beviljas, om man gjorde ansökan, och att de resande skulle behandlas på ett passande sätt:

"Men så snart vår lejd blir utsänd härifrån, så skolen I så laga, att kungen av Skottland med sitt följe må bliva tillbörligen mottagen med vördnad och ära och se till... att intet måtte fattas i förplågningen..."

skrev kungen och tillade karaktäristiskt nog, "doch för betalning".²⁸

Som Spottiswoode och Calderwood berättar, ansöktes vederbörligen ehuru försenat om lejd, och Göta älvs mynning passerades med svensk eskort. Resten av resan tycks ha varit händelselös. Slutet av vintern tillbragtes med festligheter — Jakob, som själv inte var den, som spottade i glaset, fann anledning att anmärka på dansk dryckenskap.²⁹ Kungen med sin unga brud återvände inte till Skottland förrän den 1 maj 1590.

För befolkningen i Skåne hade det kungliga giftermålet sina nackdelar, eftersom de fick bidra till "en allmän landshjälp för utredande af brudskatt till Konungens syster". Malmö pålades

Anna av Danmark, Jakob VI:s gemål vid 21 års ålder. Hon var berömd för sin skönhet och dans, men också för sin svaga och ytliga karaktär.

Foto: The National Galleries of Scotland.

en summa av 3000 daler, "som skulle utgifwas inom nästa midfaste till Räntmästaren Christoffer Walchendorff".³⁰ Å andra sidan fick nog skåningarna viss gottgörelse. Jakob var den ende skotske kung, som ehuru kortvarigt besökte Sverige. Detta tillsammans med hans danska äktenskap kan bidra till att förklara den förståelse för skandinaviska och baltiska angelägenheter, så sällsynt bland brittiska monarker, som han visade efter det han år 1603 hade blivit kung även i England. I mindre skala har måhända några skåningar direkt dragit nytta av hans besök, för en skotsk krönikör antecknar, att Jakob "uppförde sig ädelt och frikostigt under resan och vid det danska hovet, så länge som han vistades där".³¹

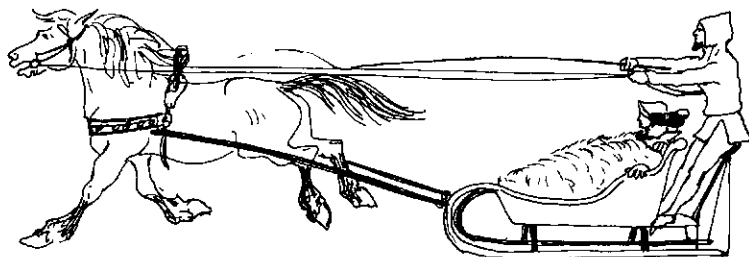
Till slut kan berättas om ett något mindre lyckosamt besök. På slutet av 1620-talet nödgades Malmö härbärgera åtskilliga grupper skotska legosoldater, rester av de regementen, som Donald Mackay, Lord Reay, hade ställt upp.

De hade under trettioåriga kriget tjänat kungen av Danmark och senare Gustav II Adolf. Borgarna i Malmö protesterade mot att legosoldaterna inkvarterades hos dem, men förgäves.³² Den oundvikliga följden blev en rad olyckliga intermezzon, som kulminerade i att en skotsk kapten dömdes för våldtäkt, ett brott som inte var ovanligt bland legoknektar. Ätminstone två skotska soldater begrovs i St Petri, likaså en tysk soldat, "som bleff ihjilstucken aff een skotsche Soldat paa Östergade".³³

Längre fram på 1600-talet är exemplen på skotsk verksamhet i Skåne sparsammare. Det kan bero på att allt övertaligt skotskt manfolk sögs upp av trettioåriga kriget och av de brittiska inbördeskrigen. Skottarna tycks sedermera aldrig ha förekommit i landskapet i sådan omfattning som på 1500-talet. Men under 1700-talets senare hälft är de åter värda uppmärksamhet, nu i samband med jordbruksreformerna i Skåne.

Jakob och Anna på vintrig väg från Oslo till Köpenhamn, 1589.

Teckning: Bengt Salomonsson.

¹ Th. A. Fischer, *The Scots in Germany* (Edinburgh 1902), del 1, och *The Scots in Eastern and Western Prussia* (Edinburgh 1903), del 1.

² Paul Simson, *Geschichte der Stadt Danzig* (Danzig 1913), I, 377.

³ Som ett resultat av denna allians understödde skotska skepp och trupper Danmark i dess försök att återföra Sverige till unionen under åren mellan 1501 och 1523.

⁴ *Lyder van Fredens kämnarräkenskaper för Malmö 1517—1520* (ed. Leif Ljungberg, Malmö 1960). Jag är stadsarkivarie Ljungberg stor tack skyldig för hans vänlighet och hjälpsamhet.

⁵ "Vidare är mig skotten, som bor nedanför rådhuset i det nya huset, skyldig 4 1/2 mark för en tolfte bräder. *Malmøkøbmanden Ditlev Enbeck og hans regnskabsbog* (ed. Emilie Andersen, Köpenhamn 1954), ss. 19, 105, 128.

⁶ "Deinde quod cum primum ex patriam venissem, et navis vi tempestatis impulsisset in portum Danicum, hospitium habui apud meos populares qui sunt in celebri urbe vestra Malmogia." Dedikation av hans avhandling *De Apostolicis Traditionibus...*, citerad av A. F. Mitchell i hans inledning till John Gaus *The Richt Vay to the Kingdom of Heuine* (Scottish Text Society 1886—87), xviii.

⁷ Nedan s.

⁸ Stadsarkivet, Malmö.

⁹ Katalog över Malmö Stadsarkiv, nr. 673. Dokumentet är en samtida dansk översättning av ett latinskt brev, daterat d. 5 mars 1603, från magistraten i Glasgow, vilket bekräftar, att Macklackens systerdöttrar Joanna och Agnes Sinclair var hans lagliga arvingar. Macklacken beskrevs som "Enn kjøbmand wdi Malmö wdi Danmarck, och skall werre ij dette nest forgagne aar vid döden henkaldett".

¹⁰ "... han kunde ställa till bråk om ett bastrep" (?). *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks Indre forhold 1584—1588*, (ed. L. Laursen, Köpenhamn 1906), 279—280.

¹¹ N. Wimerson, *Ystad mot slutet av danska tiden* (Ystad 1918), 15 ff.

¹² *Ibid.*, citat ur S:ta Marie kyrkas räkenskaper 1609—10.

¹³ *Ystads historia* (Ystad 1953—56), kap. Ystads näringsliv och befolkning, 1536—1658.

¹⁴ Rigsarkivet, Köpenhamn, Pergamentbrev C 3, Domme 44 a; ett sammandrag på engelska publicerades i Th. A. Fischer, *The Scots in Sweden* (Edinburgh 1907), 5.

¹⁵ Stadsarkivet, Malmö, Malmö Rådstueprotokol (Stadsbok) 1503—48. Brevet är inte daterat, men den föregående notisen är daterad d. 7 mars och den efterföljande d. 17 februari. Volymen kommer att publiceras, ed. Leif Ljungberg. För en partiell engelsk översättning av brevet, se *The Scots in Sweden*, 5—7.

¹⁶ Rigsarkivet, Köpenhamn, Danske kancelliet, indk. breve og indlæg, Danmark, 1481—1616. Brevet är odaterat men bör hänföras till omkr. 1550.

¹⁷ M. Roberts, *Gustavus Adolphus* (London 1958), II, 41, n. 4; S. G. E. Lythe, *The Economy of Scotland 1550—1625, in its European Setting* (Edinburgh 1961), 151; T. C. Smout, *Scottish Trade on the Eve of Union 1660—1707* (Edinburgh 1963), 94 f. Dr. Smout fäste min uppmärksamhet på hänvisningarna i den följande noten.

¹⁸ Johan Schreiner, *Nederland og Norge 1625—1650* (Skrifter utgitt av det norske videnskaps-akademi i Oslo, 1933), 44, och H. C. Syrett, "Private Enterprise in New Amsterdam", *William and Mary Quarterly*, XI, 546. F. J. Bowman i *Journal of Modern History*, XXX, 260, framkastade, att ursprunget till detta språkbruk var det holländska *schoot*, en flatbottnad båt som var i stånd att segla in i en liten bukt eller medelstor flod; men han åberopade inget belägg för sin tolkning.

¹⁹ A. F. Mitchell, Introduction to Gaus's *The Richt Vay to the Kingdom of Heuine*.

²⁰ Stadsarkivet, Malmö, Förteckning över till magistraten i Malmö inkomna handlingar 1483—1658, nr. 426 c.

²¹ *Warrender Papers* (ed. A. I. Cameron, Scottish History Society 1932), II, 105. Städerna, särskilt Edinburgh, hoppades

framför allt på befrielse från Öresundstullen.

²² Samtida skotska berättelser finns i följande verk: George Marjoribanks, *Annals of Scotland*, ed. J. G. Dalyell, 1814; *Memoirs of Sir James Melville* (Bannatyne Club 1827); *Diary of Mr James Melville* (Bannatyne Club 1829); David Moysie, *Memoirs of the Affairs of Scotland* (Bannatyne Club 1830); Anonymous, *Historie of King James the Sext* (Bannatyne Club 1825). Mer detaljerade och samtida berättelser finns i: Calderwood, *The History of the Kirk of Scotland* (Wodrow Society 1842—49), V; Spottiswoode, *The History of the Church of Scotland* (1851 ed.), II. Förvånande nog överensstämmer dessa författare på alla väsentliga punkter. För en livlig modern framställning se: D. H. Willson, *King James VI and I* (London 1956), kap. VI.

²³ "culd not be persuadit to retourn in Scotland that winter, be raisoun of the raging sees and storms that he had susteinait a little of before". Melvilles *Memoirs* 372.

²⁴ "fraucht be land to Denmark, throw manie woods and wildernes, in confermed frost and snaw, and... maid guid cheir, and drank stoutlie till the spring tyme". Melville's *Diary*, 186.

²⁵ A. a. s. 405. Ortnamnen normaliserade vid översättningen.

²⁶ Ibid. V, 70, 72.

²⁷ "Advertisements out of Sweden to the Earl of Arran from his brother there"

(daterad Västerås d. 22 mars 1585), tryckt i J. D. Mackie, "The Ancient Relations between Sweden and Scotland" (lecture at the Scottish Historical Exhibition, 1911); *Calendar of State Papers relating to Scotland 1509—1603* (ed. Thorpe), XXXIX, 32; *Calendar of Scottish Papers*, 15/3 1584 (Sir Robert Bowes to Walsingham) och 23/5 1584 (Sir Wm. Davison to Walsingham).

²⁸ "Men så snart och vår Leigde blifuer här ifrå tydt sendt, då skole i så låthe bestället, at Kongen i Skotland med sitt fölie motte tilbörigin blifue medh wördning och ähre undfangin, Så lagan-des... inthet motte fattas till Underhåldningen...". Riksarkivet, Stockholm, Riksregistraturet 12/12 1589, till Jören Erickson, ståthållare på Älvsborg.

²⁹ T. ex. hans brev till Robert Bruce, präst i Edinburgh, citerat i Calderwood, V, 81 f.

³⁰ Katalog över Malmö Stadsarkiv, nr. 120, brev från regeringsråd daterat Köpenhamn 15/11 1588.

³¹ "behaved himself honorably and liberally be the way, and at the court of Denmark, so lang as he tareid their". Melville's *Memoirs*, 372.

³² Katalog över Malmö stadsarkiv, nr. 868, 874, 875.

³³ Förteckning över till magistraten i Malmö inkomna handlingar 1483—1658, nr. 527 a, 527 d; St. Peders Kirkes Regnskaber 1625—35; Sonnenstein-Wend nr. 879.

Kulturväxter från Skånes forntid

Av Hakon Hjelmqvist

För att skapa en helhetbild av svunna kulturer och miljöer måste historikerna hämta hjälp från den naturvetenskapliga expertisen. I Ale har tidigare en zoolog presenterat husdjurens historia i Skåne. Också kulturväxterna är väsentliga element i den mänskliga miljöns gestaltning. Hakon Hjelmqvist, docent i botanik i Lund, har sedan länge samarbetat med arkeologerna och analyserat deras fyndmaterial ur sina speciella synpunkter. Han ger här en översikt av ett under många år insamlat material om kulturväxternas historia i Skåne.

Forntida sädd enl. vår tecknare.

Genom sina av naturen gynnade klimat- och jordmånsförhållanden och genom sitt sydliga läge har Skåne spelat en framträdande roll i kulturväxternas historia på den skandinaviska halvön. Tydligen har landskapet i åtskilliga fall tjänstgjort som en infartsport för nya sädesslag från sydligare områden. De arkeologiska fynd av olika kulturväxter som föreligger från vår äldsta jordbrukstid, den yngre

stenåldern, härstammar till allra största delen från Skåne.

Fynden av kulturväxter från förhistorisk tid utgöres till största delen av avtryck i lerkärl och lerskärvor. När lerkärlen tillverkades, hände det någon gång att ett sädeskorn, ett småax eller något annat liknande fragment kom att blandas in i leran. När leran sedan brändes, blev dessa organiska föremål antingen förbrända el-

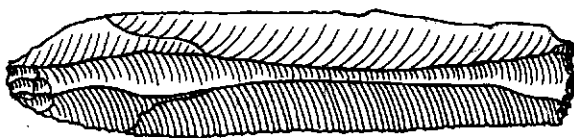
ler — om de var helt inneslutna i leran — förkolnade, men det kvarstod avtryck i leran, som visade deras ursprungliga form. Dessa avtryck brukar vara tydliga och väl markerade, och om de är någorlunda fullständiga, blir en bestämning av sädesslaget möjlig. Givetvis är sådana avtryck sällsynta; de är ju ett slags fabrikationsfel som man antagligen sökt undvika. Emellertid är antalet lerbefynd från förhistorisk tid — mest naturligtvis lerskärvar — mycket stort, och därigenom har trots allt ett ej så litet antal avtryck kunnat fastställas, som ej blott visar vilka sädesslag som odlats under olika perioder utan också i viss mån deras relativa frekvens.

STENÅLDER

Från den äldsta delen av den yngre stenåldern, den tidig-neolitiska tiden, föreligger dock inte många avtryck från Skåne. Det var ju den tid då åkerbruket gjorde sina första trevande försök och sädesslagen hade ännu ej så stor betydelse. Emellertid är det intressant att se hur bland de fåtaliga avtrycken från denna tidiga period fem eller sex sädesslag är representerade: man började inte med ett eller två, utan synes ha prövat sig fram med en rad olika arter. Av korn (*Hordeum*

vulgare) odlades ej blott skalkorn, den numera odlade kornformen, utan också skallöst korn, d. v. s. en kornsort där kornen löst omslutes av agnarna, så att de faller ut vid tröskningen. Denna typ, som numera försvunnit i odling i Sverige, men ännu så sent som i förra århundradet odlats i viss utsträckning, hör till våra allra äldsta sädesslag. Under tidig-neolitisk tid överväger skallöst korn över skalkorn och är representerat också i de äldsta fynden, som i materialet från Oxie. Skalkornet är blott känt från en skånsk fyndplats, Albäcksborg i Maglarp, vilken är något yngre. Också i andra områden har det skallösa kornet visat sig gå tillbaka till den allra äldsta jordbrukstiden och under äldre perioder dominera över skalkornet.

Till vetesläktet, *Triticum*, hör tre olika sädesslag, som är påvisade i de tidig-neolitiska fynden. Ett av dem är enkorn, *Triticum monococcum*. Det är ett primitivt sädesslag med låg avkastning, som numera är starkt tillbakaträngt och på senare tid i Europa endast förekommit i vissa m. l. m. isolerade områden med ålderdomlig åkerbrukskultur. Under tidig-neolitisk tid — liksom under följande period — synes det ha spelat en ej ringa roll i Skåne. Den med enkornt besläktade emmern, *Triticum dicoccum*, också kallad tvåkornsvete, har att döma av fynden troligen haft något mindre frekvens; utom de säkert bestämbara av-

Flintspån — skära från Gillhög, Barsebäck. Skala 2: 3.

trycken finns dock några andra, som möjligen också är bildade av emmer. Liksom enkornet är detta sädesslag utmärkt av fasta, tätt omslutande agnar och sönderfallande ax, egenskaper som får betecknas som primitiva. Den tredje veteart som förekommit i odling har större likheter med nutidens sädesslag; den kan betecknas som egentligt vete. Alldeles samma form som vårt vanliga nu odlade vete torde det dock inte ha varit; ett av avtrycken, från Oxie,¹ visar nämligen ett mycket kort och brett korn, som överensstämmer med den speciella vetetyp, som kallas kubbvete och ibland betraktas som en egen art, *Triticum compactum*. Övriga avtryck är ej så utpräglat lika kubbvete, men då kornformen hos denna vetetyp och vanligt vete utan skarp gräns övergår i varandra, kan i vissa fall ej någon säker bestämning göras med ledning av kornens form. När fynden varit bestämbara, har emellertid endast kubbvete konstaterats från denna tidiga period, och därför tillhör alla fynd sannolikt denna form. Såväl vete (kubbvete) som enkorn är representerade i det äldsta fyndmaterialet, från Oxie. Emmer uppträder i det nästan lika gamla fyndet från Svenstorp i Skabersjö.

Utom de nämnda sädesslagen är även ett annat gräs, råglosta, *Bromus secalinus*, representerat i avtrycken. Denna art, som i den följande perioden är mera framträdande i fynden, har helt säkert använts, antingen den nu avsiktligt odlats eller endast förekommit som tillfällig inblandning i åkrarna.

Av äpplekärnor har också ett par avtryck iakttagits; äpplena synes ha varit ett uppskattat tilltugg i äldre pe-

rioder, troligen insamlade från vildväxande träd.

Sammanställningen i tabell 1 visar de olika sädesslagens andel i fynden från perioden. Som synes är vete, enkorn och skallöst korn de vanligast i avtrycken förekommande arterna. På grund av de hittills relativt fåtaliga fynden kan dock inte alltför vittgående slutsatser dragas härav; det kan emellertid anmärkas, att liksom i Skåne så har även t. ex. i Södermanlands Vrå-kultur, i Danmark och i de schweiziska s. k. pålbyggnaderna vete och skallöst korn spelat en stor roll i tidig-neolitisk tid.

Om vi så övergår till den meilan-neolitiska tidens kornavtryck, så möts vi här av en betydligt rikare förekomst och även av en annan fördelning mellan de olika sädesslagen. Hela antalet iakttagna avtryck är bortåt 400, om bara de egentliga sädesslagen medräknas. Bland dessa träder nu vetet starkt tillbaka, och även det skallösa kornet spelar nu inte någon större roll, om det också avsevärt överträffar skalkornet, som ännu ej fått någon nämnvärd betydelse. Viktigast är de båda varandra närstående *Triticum*-arterna enkorn och emmer, och av dessa har enkornet den givet största frekvensen. Av råglosta har ej mindre än 74 avtryck iakttagits, därav 40 från ett fynd. Som ovan nämnt är det ej omöjligt att denna art varit föremål för odling; den har vissa egenskaper som erinrar om kulturväxternas, relativt sega, ej sönderfallande småax liksom vippor, och kvarsittande korn, och det är känt att den i långt senare tid i Danmark blivit skördad och använd i brist på bättre säd.² Också svinmålla, *Chenopodium album*, som är funnen i

38 avtryck, därav 37 från en fyndort (Barsebäck: Storegården), har helt säkert använts i äldre tid; fröna är näringsrika, och vissa danska fynd visar att en användning med säkerhet förekommit i förhistorisk tid,³ medan det å andra sidan är ovisst om en odling också ägt rum.

Av de fyndplatser som medtagits i tabell 2 är Västra Hoby och Barsebäck: Gillhög representanter för trattbägarakulturen. Avtrycken är här relativt många, och fördelningen mellan sädesslagen är ungefär den för perioden typiska. Jonstorp representerar den gropkeramiska kulturen; här är trots det rikhaltiga materialet endast få avtryck iakttagna, vilket möjligen kan bero på ett mindre utvecklat åkerbruk. I fråga om de olika sädesslagens anpart i avtrycken kan knappast någon avvikelse från det för perioden vanliga fastställas, genom de fåtaliga fynden; att råglostan visar så många avtryck kan med hänsyn till fyndomständigheterna bero på en tillfällighet — många avtryck var samlade i ett enda lerstycke. De tre övriga i listan särskilt upptagna fyndorterna tillhör båt- eller stridsyxekulturen; också här är avtrycken sparsamma och de är alla bildade av sädesslaget korn, som även skall vara förhållandet med avtrycken från motsvarande kultur, "Enkeltgravskulturen", i Danmark,⁴ med undantag av ett enstaka avtryck av ett vetekorn, som angives tillhöra denna kultur.⁵

Om man jämför de från Sverige konstaterade sädesslagen från mellan-neolitisk tid med de för motsvarande period från andra länder uppgivna, så finner man vissa olikheter. I Danmark uppgives emmern dominera över enkornet, och än mer är detta fallet i Englands mellan-neolithicum, enligt Jessens och Helbæks undersökningar.⁶ I ett fynd av förkolnade sädeskorn från Danmarks mellan-neolitiska tid, nämligen Bundsö-fyndet är dock likheten större med de svenska förhållandena, då enligt Jessen⁷ bland de bestämbara kornen 88 tillhörde enkorn och 46 emmer (dessutom fanns ett stort antal korn, som blott kunde bestäm-

mas som antingen enkorn eller emmer). Även från Burgdorf vid Bernburg i Tyskland är proportioner mellan enkorn och emmer konstaterade, som erinrar om de svenska fynden: 63.3 % av de funna (förkolnade) kornen uppgives vara enkorn, 33.5 % emmer.⁸

Från sen-neolitisk tid föreligger endast helt få avtryck av sädeskorn från Skåne, liksom från Sverige över huvud taget. Till perioden hör ett avtryck av emmer från Furulund liksom ett avtryck, likaså av emmer, från L. Lund i Grevie, samt ett avtryck av vardera enkorn och skallöst korn från Nosaby. Även om man räknar samman avtrycken från hela Sverige, blir emmer det vanligast representerade sädesslaget, men på grund av de fåtaliga avtrycken torde det därav ej kunna dragas någon säker slutsats att det också varit det mest odlade under perioden. Mer material behövs för att en säker bild av sädesslagens relativa frekvens skall erhållas.

BRONSÅLDER

Ungefär detsamma som för stenåldern gäller för den äldre bronsåldern. Fyndmaterialet av keramik från denna tid är litet och de konstaterade avtrycken få. Sammanlagt föreligger endast fyra avtryck från Skåne (Landskrona och Sohög i Reng); av dessa är två bildade av skalkorn, ett av skallöst korn och ett av korn utan närmare bestämningsmöjlighet. Att samtliga avtryck är bildade av sädesslaget korn, kan ju tänkas antyda, att detta liksom under yngre bronsålder varit det viktigaste sädesslaget, men flera fynd behövs för att en säker slutsats skall kunna dragas.

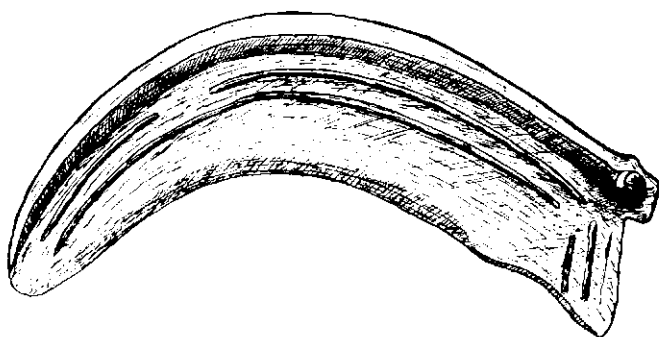
För den yngre bronsåldern föreligger ett rikligt material av keramik liksom ett ganska stort antal avtryck, som möjliggör att man kan få en uppfattning om de olika sädesslagens roll i tidens åkerbruk. Sammansättningen är nu en helt annan än under mellan-

neolitisk tid. Särskilt framträder kornets starka dominans: av 109 avtryck från Skånes yngre bronsålder utgöres 96 av korn och blott 13 av andra sädesslag; under denna tid vajade tydligen kornfälten över Skånes jord. Vidare märks att skalkornet nu vunnit överhand över det skallösa kornet med 60 avtryck mot 36. Detta omslag till dominans för skalkornet är också känt från andra länder, som Danmark och England, men det synes där ha kommit något senare, under järnålderns äldre perioder, att döma av Jessens och Helbæks undersökningar.⁹ I ett avtryck (fig. 2 e) visades även kornets axtyp: att döma av de relativt långa ledstyckena i axet var det fråga om 4-radigt korn, vilket över huvud synes vara det vanligaste i förhistoriska fynd från Sverige.

Utom korn förekommer också enkorn, emmer och vete i den yngre bronsålderns avtryck, men de är blott representerade av 2—3 avtryck var-

Bengt Salomonsson fantiserar över sådden under bronsåldern.

Bronsskära från Röke.
Skala 2: 3.

dera. Ett nytt sädesslag kommer nu också till: havren. Det är dock blott ett avtryck från Skåne (Gryts socken), som med säkerhet kan anses vara bildat av den vanliga kulturhavren, *Avena sativa*; dessutom föreligger ett avtryck av flyg- eller landhavre, *Avena fatua* (från Barsebäck: Lundåkra), ett av purrhavre, *A. strigosa* (från Bjäresjö: Ruuthsbo) och ett som kan tänkas vara såväl *Avena sativa* som *fatua* (från Svarte i Balkåkra). De båda vildarterna *Avena fatua* och *strigosa* kan ha varit ogräs i åkrarna, men kan också möjligen ha odlats eller åtminstone använts när de förekommit inblandade bland den andra säden. Från långt senare tid är det känt att purrhavren stundom varit odlad i Sydsvriges magra skogstrakter, antingen ensam eller i blandning med annan havre. Och det är även känt att flyghavre på Linnés tid stundom skördades och maldes till mjöl, när den förekom som ogräs i större mängder.¹⁰ En användning under förhistorisk tid är sålunda ganska sannolik, även om det är ovisst om en avsiktlig odling förekommit.

Från andra länder, Danmark, Tysk-

land, Schweiz o. s. v. är det också känt att havren börjar uppträda under bronsåldern. För Danmark är även flyghavren fastställd för denna tid, och även från andra länder föreligger uppgifter eller antaganden om *Avena fatua* eller *strigosa*, även om de inte alltid är så väl dokumenterade.

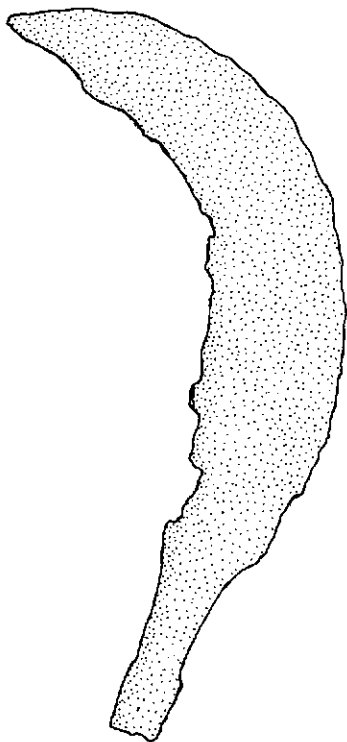
Ett annat sädesslag, som också är nytt för bronsåldern, är hirsen. Endast ett kornavtryck härav har anträffats, från Lundåkra i Barsebäck; även om bestämningen mera grundas på den allmänna formen än på några speciella detaljer, så bestyrkes riktigheten av att det intill kornavtrycket finns avtryck av smala grenar, som överensstämmer med de fina förgreningarna i hirsens vippa. Från Danmark är dessutom ej så få avtryck och förkolnade korn av hirs anträffade från bronsåldern,¹¹ och i Mellaneuropa har även fynd gjorts som tillhör neolitisk tid.¹²

Av råglosta har några avtryck kunnat fastställas från bronsåldern, liksom av äpplekärnor (9 av det förra, 3 av det senare slaget). I båda fallen är antalet betydligt mindre än vad det är i det mellan-neolitiska materialet.

JÄRNÅLDER

De fynd av sädesslag och andra kulturväxter som föreligger från järnåldern utgöres både av avtryck och nu också i stor utsträckning av förkolnade frukter och frön. Större delen av fynden härstammar från några få fyndorter med rikligt arkeologiskt material, upptagna i tabell 3, medan från övriga fyndplatser, vilka endast summariskt representeras i tabellen, endast m. l. m. enstaka fynd föreligger.

Från äldre järnålder, närmare bestämt romersk järnålder, härstammar avtrycken från Vä (B. Stjernqvists utgrävning). Här dominerar skalkornet, men det skallösa kornet är också tämligen rikt representerat, med ungefär $\frac{1}{3}$ så många avtryck som skalkornet. Av havre förekommer också några avtryck, liksom av emmer och losta, båda vanliga i äldre perioder men under järnåldern mer ovanliga. Dessutom förekommer två nytillkomna arter, dels råg (*Secale cereale*), varav endast ett avtryck anträffades, dels dådra eller lindådra (*Camelina sativa*), varav ej mindre än 29 bestämbara avtryck iaktogs; dessutom förekom en del ofullständiga avtryck som troligen hörde till samma art. Det av råg bildade avtrycket från Vä är det äldsta säkert daterade fyndet av detta sädesslag från Skåne. Också i Danmark börjar rågen uppträda först under romersk järnålder; från Sverige norr om Skåne finns dock något tidigare fynd, nämligen från Västergötland, där rågavtryck förekommer i tre fynd, varav åtminstone ett, troligen alla tre, tillhör förromersk järnålder, 1:a till 2:a århundradet före vår tideräkning. Det

Järnsåra, Ruuthsbo; Bjäresjö. Skala 1: 2.

är svårt att säga, om denna olikhet i de äldsta fyndens ålder beror på en slump eller på att rågen tidigare inkommit i dessa nordligare områden; i Mellaneuropa har rågen tydligen invandrat från öster till väster och ej från söder till norr, och det är ju tänkbart att så även varit förhållandet i Skandinavien och att detta betytt att Skåne ej i detta fall — som i många andra — varit den första anhalten på vägen.¹⁸

Lindådran har i senare tid i Sverige förekommit som ogräs i linåkrar — varav namnet —, och man har ibland antagit att arten införts tillsammans med linet. De arkeologiska

fynden talar ej härför. Dådran uppträder i dessa vanligen utan något samband med lin, och flera fynd, bl. a. ett från Gotlands järnålder, visar att fröna har använts som näringsmedel. Utan tvivel har dådran i äldre tid odlats i Sverige för sina oljehaltiga fröns skull, så som i långt senare tid förekommit i åtskilliga länder. De relativt talrika fynden från Sveriges och Danmarks järnålder tyder på att arten spelat en ej ringa roll som kulturväxt.

De talrika avtryck, som föreligger från Uppåkra, härstammar också från romersk järnålder. De är alla bildade i lerklining, som använts för att kläda husväggarna. Tydligt har man därvid avsiktligt blandat in halm i leran, och med halmen har det följt en del axbitar och korn. Den överväldigande delen av avtrycken är bildad av sädeslaget korn; delvis kan detta ju dock bero på att kornhalmen ansetts speciellt lämplig för denna användning. Som vanligt under järnåldern dominerar skalkornet över det skallösa kornet. Några få avtryck av havre och vete finns också i materialet, liksom vardera ett av spelt, dådra och losta. Spelten, *Triticum spelta*, är också känd från andra svenska län i olika järnåldersfynd; den tycks dock överallt ha spelat en underordnad roll. Två avtryck förekommer också, som möjligen kan vara bildade av linfrö; den allmänna formen och storleken överensstämmer härmed, men det finns ingen speciell karaktär, som säkert bevisar tillhörigheten till denna art. Linet är emellertid känt genom flera fynd från Danmarks äldre järnålder, och i Mellaneuropa¹⁴ och Holland¹⁵ går fynden tillbaka till neolitisk tid.

Bland fynden från yngre järnålder

är också ett från Uppåkra. Det är från samma plats som de nämnda avtrycken, men det omfattar förkolnade korn och är ett par århundraden yngre, från början av folkvandringstid. Också i detta fynd är sädeslaget korn dominerande, och skalkorn överväger över skallöst korn. Ett enstaka korn av havre förekom i fyndet, tillhörande flyghavre. Dessutom var rågen här representerad, i motsats till vad som var fallet i det äldre fyndet: det förekom ett ej ringa antal förkolnade rågkorn. Naturligtvis är det lockande att av rågens frånvaro i lerklining, som kan antagas härstamma från 2:a århundradet, och dess uppträdande i det förkolnade materialet, från början av 400-talet, draga slutsatsen att rågen under den mellanliggande tiden blivit införd i odling i trakten. En sådan slutsats är dock osäker, då det som ovan antytts är möjligt att man avsiktligt föredragit andra sädeslag som inblandning i lerklining, och att detta är anledningen till att rågen saknas i avtrycken.

Från en betydligt senare del av yngre järnåldern, äldre vikingatid, härstammar de fynd som gjorts vid Stockholmsgården i Valleberga vid M. Strömbergs utgrävningar. Här spelar kornet inte samma dominerande roll som tidigare. Skalkornet är visserligen det sädeslag som bildat de flesta avtrycken, närmare bestämt 16 till antalet, men skillnaden är inte så stor gentemot råg, representerad av 11 avtryck, och havre, med 9 avtryck, därav 2 av flyghavre. Det skallösa kornet är alltså ganska rikt företrätt, relativt sett, med 7 avtryck. Liksom i materialet från Vä förekommer också många avtryck av lindådra,

som tydligen varit i odling även under denna yngre del av järnåldern.

Från vikingatid härrör också de fynd av förkolnade korn, som helt nyligen gjorts vid utgrävningar i Lund.¹⁶ När det gäller fynd som dessa, vilka ofta tillhört lagrade förråd av säd eller andra kulturväxter, kan genom tillfälligheter en art vara rikare representerad än en annan; man kan ej draga långtgående slutsatser om de olika arternas frekvens av fynden utan får huvudsakligen nöja sig med att konstatera förekomsten. Av havre fanns ett rikligt förråd; i detta fall var det endast kulturhavre (troligen av en svarthavresort), någon inblandning av flyghavre iakttogs ej. Skalkorn förekom också, i mindre mängd än havre men med större spridning i fyndet; av axbitar att döma var det fråga om fyrradigt korn. Av råg förekom dels korn, dels axfragment i ganska stort antal; rågkornen var ovanligt små och dåligt utvecklade, men detta var säkerligen ej en sortegenskap utan berodde troligen på att det var fråga om avfall av tröskad råghalm, där enstaka utvecklade korn kvarlämnats i axen. Vete var ej representerat i fyndet — liksom ej heller i Vallebergaavtrycken — men det förekom ett antal förkolnade frön av ärt, helt säkert åkerärt (*Pisum arvense*), en under forn- och medeltid ofta odlad växt, som i Tyskland med hänsyn till sin stora betydelse i äldre tid kallats "medeltidens potatis". Dessutom fanns här fruktstenar och andra rester av några fruktträd, som åtminstone delvis måste ha varit odlade, nämligen krikon, äpple och valnöt. Med undantag av äpple är lundafyndnen av dessa fruktträd de äldsta som gjorts på svenskt område

och hör därmed till de äldsta bevisen för en trädgårdsodling i Sverige. Fruktstenar av slån, talrika hasselnötter och några rester av ekollon fanns också i materialet; i dessa fall har väl frukterna förmodligen varit insamlade från vildväxande buskar och träd. Det är ej omöjligt att ekollonen varit använda till mjöl; att så varit fallet är känt från långt senare tid både i vårt land och i andra områden, och andra förhistoriska fynd tyder på liknande användning.

Ett bidrag till kännedomen om järnålderns sädesslag lämnas också av de fynd av förkolnade bröd, som gjorts. I Skåne är dylika fynd hittills sällsynta — i jämförelse med det övriga Sverige —, men det föreligger dock några brödfynd från yngre järnålder, anträffade vid Vätteryd. Det rör sig om helt små, plattrunda brödkakor; en av dem, som var fullständigt bevarad, var endast omkr. 2½ cm i diameter; antagligen är det väl fråga om gravgåvor. En undersökning av dessa bröd visade att de var bakade av grovt mjöl, som även innehöll agnar och några hela korn. Huvudmassan utgjordes av sädesslaget korn, åtminstone delvis skalkorn; i mindre mängd ingick råg, och det förekom också fragment av en ärtväxt, troligen duvvikar, *Vicia hirsuta*. Den senare kan ha förekommit som ogräs i säden, så att därigenom dess frön tillfälligt blivit inblandade i spannmålen, men det är också möjligt att den varit avsiktligt odlad.

*

*

*

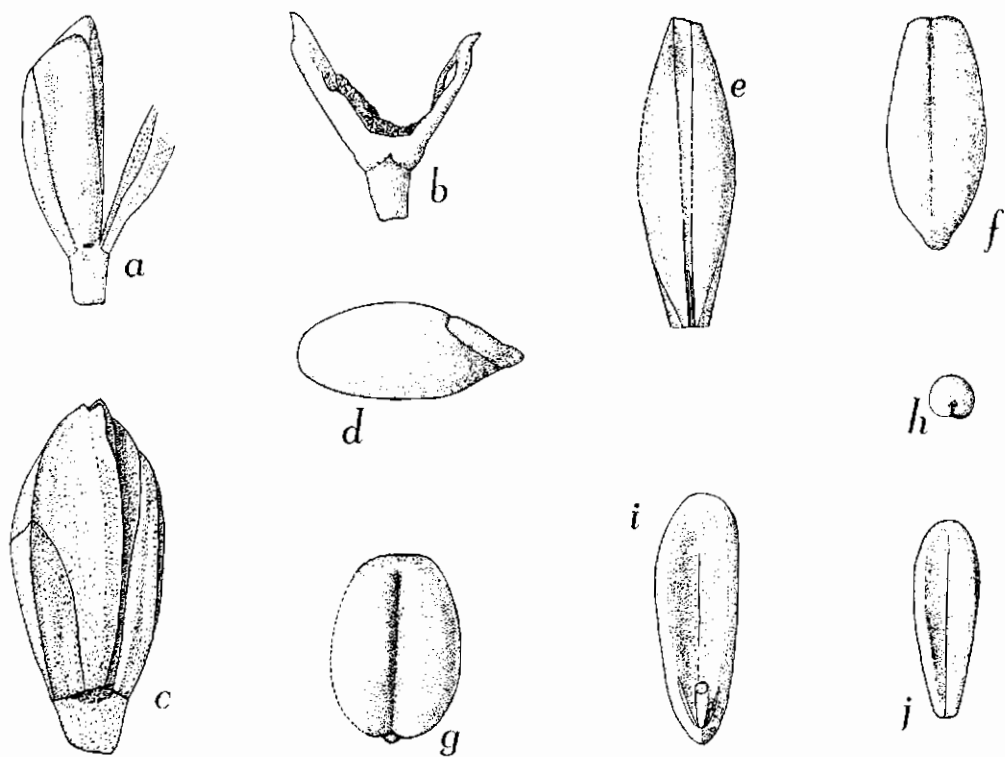

Fig. 1.

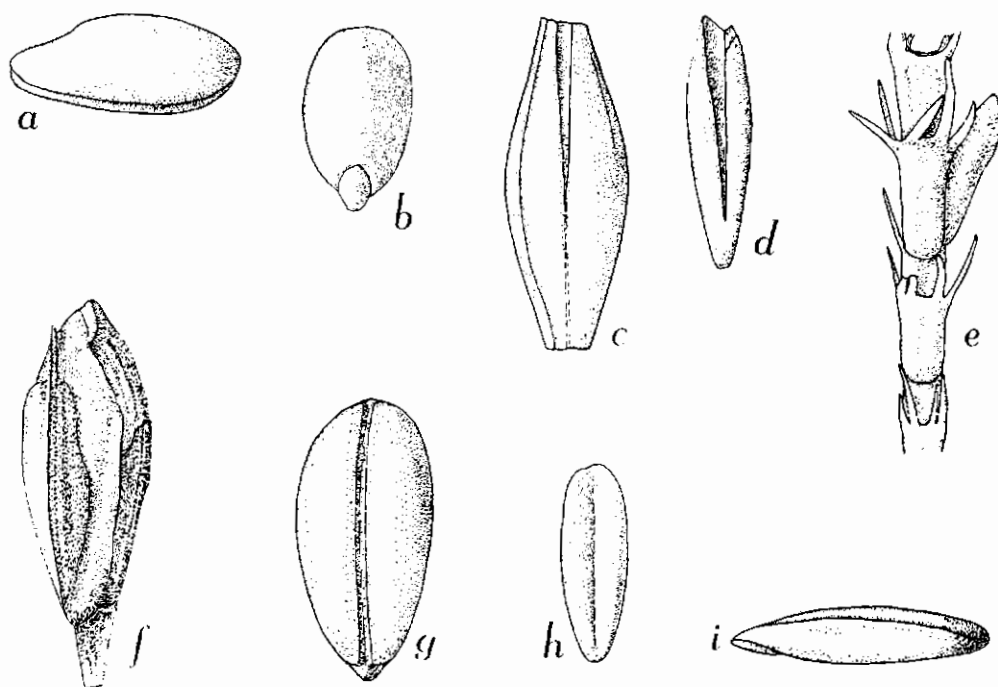

Fig. 2.

Fig. 1. Avtryck från Skånes mellan-neolitiska tid. *a* enkorn, småax; *b* enkorn, småaxbas; *c* emmer, småax; *d* enkorn, kornflank, *e* skalkorn; *f* skallöst korn; *g* vetekorn; *h* frö av svinmålla; *i*, *j* råglosta, korn med och utan agnar. — Samtliga avtryck från V. Hoby utom *c*, från Hammar i Nosaby, och *k*, från Örum i Hörup.

Förstoring $4\frac{1}{2}$ gånger.

Fig. 2. Avtryck från Skånes bronsålder. *a* enkorn, Landskrona, äldre bronsålder; *b* vete, Lundåkra i Barsebäck, yngre bronsålder liksom de följande; *c* skalkorn, Järrestad i Järrestad; *d* d:o, Gråmanstorp; *e* skalkorn, bit av axets huvudaxel, Ö. Nöbbelöv i Vä; *f* emmersmåax, Äsperöd i S. Mellby; *g* skallöst korn, V. Virestad i Bösarp; *h* *Avena fatua*, Lundåkra i Barsebäck; *i* *Avena strigosa*, Ruuthsbo i Bjäresjö.

Förstoring $4\frac{1}{2}$ gånger.

Fig. 3. Avtryck från Skånes järnålder. *a-b* skalkorn, buksida, resp. ryggsida; *c* emmer, del av småax; *d-f* lindådra, avtryck av två fruktvalvler och ett frö; *g-h* råg, ryggsida och buksida; *i* flyghavre, korn med agnar. — *a-b* från Uppåkra, rom. järnålder, *c-f* från Vä, samma period, *g-i* från Stockholmshärad i Valleberga, vikingatid.

Förstoring $4\frac{1}{2}$ gånger.

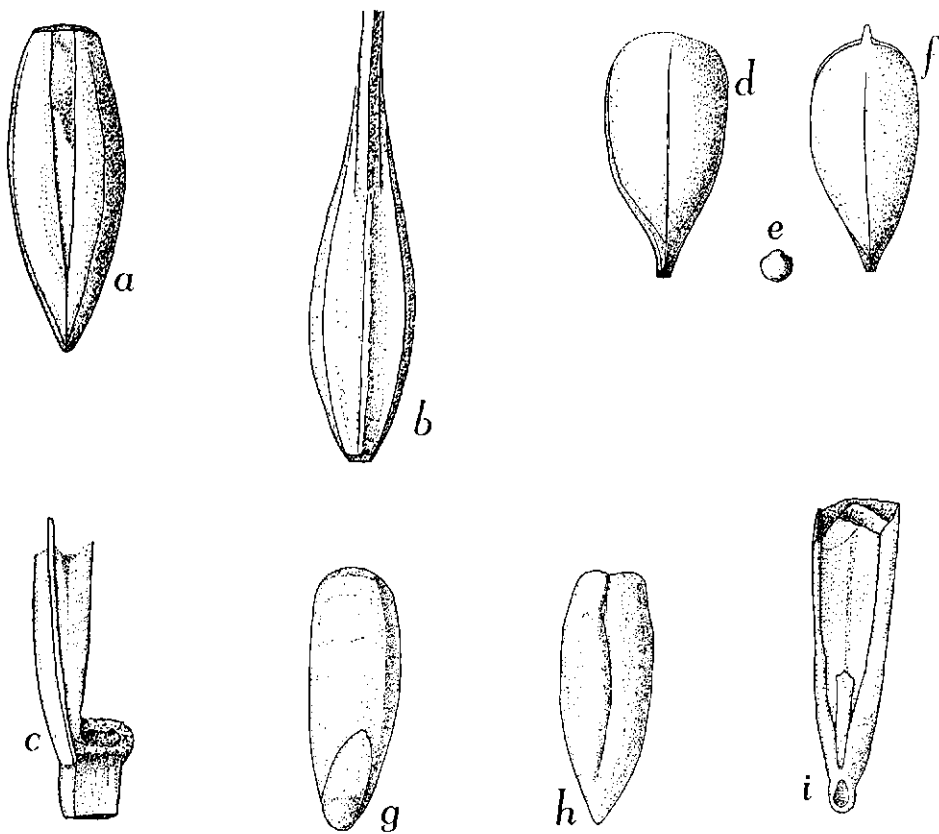

Fig. 3.

En överblick av det skånska land-
skapets odlingshistoria från äldsta tid
fram till vikingatidens slut visar alltså,
att i fråga om de odlade växterna
många växlingar förekommit: den
konstellation av olika odlade arter som
karaktiserar den tidig-neolitiska ti-
den är i sina proportioner ej den-
samma som den som utmärker mel-
lan-neolitisk tid; under yngre brons-
ålder är bilden en annan, och också
mellan äldre och yngre järnålder finns
det bestämda skillnader. Delvis kan

den utveckling som ägt rum bero på
klimatförändringar, men till stor del
torde den bero på impulser utifrån,
antingen de nu endast bestått i kultu-
rella påverkningar eller i invandring
av nya folkelement. Särskilt när det
gäller den neolitiska tiden och dess
olika kulturer torde fortsatta forsk-
ningar över sädesslagens historia i så-
väl Sverige som andra delar av Europa
kunna ge viktiga bidrag till kännedo-
men om kulturer och folk, deras ur-
sprung och vandringsvägar.

Tabell 1.
Avtryck från tidig-neolitisk tid, Skåne

	Skallöst korn	Skalkorn	Enkorn	Emmer	Emmer eller enkorn	Vete	Äpple	Losta
Oxie	2	—	5	—	—	1	—	1
Skabersjö: Svenstorp	—	—	—	1	—	2	1	—
Vätteryd	2	—	—	1?	2	2	1	—
St. Herrestad: Fredriksberg	1	—	—	—	—	—	—	—
Limhamn: Soldattorpet	—	—	1	—	—	—	—	—
Svedala: S. Lindved	—	—	1	—	—	—	—	—
Simris	—	—	—	—	—	2(+2?)	—	—
Maglarp: Albäcksborg	1	2	—	—	—	—	—	—
Asmundtorp	—	—	—	3(+2?)	—	—	—	—
Summa	6	2	7	4(+3?)	2	7(+2?)	2	1

Tabell 2.
Avtryck från mellan-neolitisk tid, Skåne

	Skallöst korn	Skalkorn	Enkorn	Emmer	Emmer eller enkorn	Vete	Äpple	Losta	Ärt	Svinmälla
Barsebäck: Gillhög	17	—	52	33	22	—	3	5	—	—
V. Hoby	8	—	84	29	18	4	4	16	—	1
Jonstorp	1	—	2	1	—	1	1	40	—	—
Fjälkestad: Backagården	—	1?	—	—	—	—	—	—	—	—
N. Mellby: Maglö	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Svedala: Hyltarp	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Övriga	16	4	64	23	11	—	9	13	1	37
Summa	46	4(5?)	202	86	51	5	17	74	1	38

Noter

¹ H. Hjelmqvist: Fynd av vete från Skånes tidig-neolitiska tid, Bot. Notiser 1958, s. 399.

² Om användning av råglosta i Danmark se K. Jessen & J. Lind: Det danske Markkrudts Historie, Danske Vid. Selsk. Skr., Naturv. og Math. Afd., 8 Rk., 8, 1922—23.

³ Se G. Hatt, Landbrug i Danmarks Oldtid, Köbenhavn 1937, och K. Jessen, Oldtidens Korn dyrkning i Danmark, Viking 15, 1951, s. 15.

⁴ Hatt, a. a., s. 38.

⁵ P. V. Glob, Studier over den jyske Enkeltgravkultur, Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1944, Köbenhavn 1955, s. 249.

⁶ K. Jessen & H. Helbæk, Cereals in Great Britain and Ireland in prehistoric and early historic times, Danske Vid. Selsk. Biol. Skr. III:2, 1944.

⁷ K. Jessen, Kornfund, i: Bundsø, en Yngre Stenalders Boplads paa Als, Aarb. f. nord. Oldkynd. og Hist. 1939, s. 65.

⁸ Maria Hopf, Botanik und Vorgeschichte, Jb. Röm.-Germ. Zentralmus. Mainz 4, 1957.

⁹ Jessen, a. a. 1951, Jessen & Helbæk, a. a. 1944.

¹⁰ Enligt uppgift av Linné i Iter Dalecarlicum (C. v. Linnés Ungdomsskrifter utg. av K. Vetenskapsakad., II, Sthm u. å., s. 233).

¹¹ Jessen, a. a. 1951.

¹² Se särskilt F. Netolitzky, Unser Wissen von den alten Kulturpflanzen Mitteleuropas. Deutsch. Archäol. Inst., Röm.-Germ. Komm., 20. Bericht, Frankf. a. M. 1931, s. 14.

¹³ Om rågens äldsta historia se vidare H. Hjelmqvist, Die älteste Geschichte der Kulturpflanzen in Schweden, Opera Botanica I:3, Lund 1955, särskilt s. 142 o. ff., samt H. Hjelmqvist, Några växtfynd från Sveriges järnålder, Bot. Notiser 113, 1960, s. 141.

¹⁴ Se K. & F. Bertsch, Geschichte unserer Kulturpflanzen, Stuttgart 1947, s. 208—209.

¹⁵ Jessen & Helbæk, a. a. 1944, s. 57.

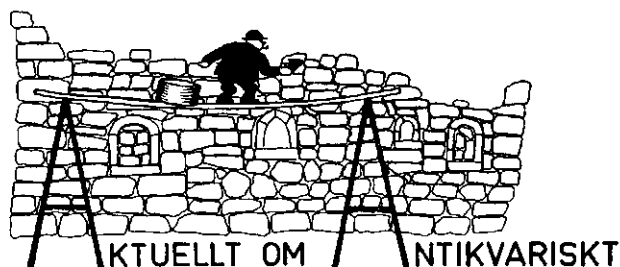
¹⁶ H. Hjelmqvist, Frön och frukter från det äldsta Lund, Archaeologica Lundensia II, 1963, s. 233.

Tabell 3.

Avtryck och förkolnade korn från Skånes järnålder

De förkolnade kornens förekomst betecknas med cc = riklig, c = tämligen stor, och + = sparsam.

	Skalkorn	Skallöst korn	Korn i allm.	Havre	Råg	Vete	Spelt	Emmer	Dådra	Lost	Lin
Aldre järnålder:											
Vä	46	15	8	4	1	—	—	3	29	3	—
Uppåkra, äldre	369	54	—	7	—	3	1	—	1	1	2(?)
Övriga	10	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Yngre järnålder:											
Uppåkra, yngre	c	c	cc	+	+	—	—	—	—	—	—
Valleberga:											
Stockholmsgården	16	7	—	9	11	—	—	—	18	—	—
Lund	c	—	—	cc	c	—	—	—	—	—	—
Övriga	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Obestämd del av järnåldern	4	—	—	4	1	—	—	—	—	—	—
Summa	446	77	8	24	13	3	1	3	48	4	2(?)
	c	c	cc	cc	c						

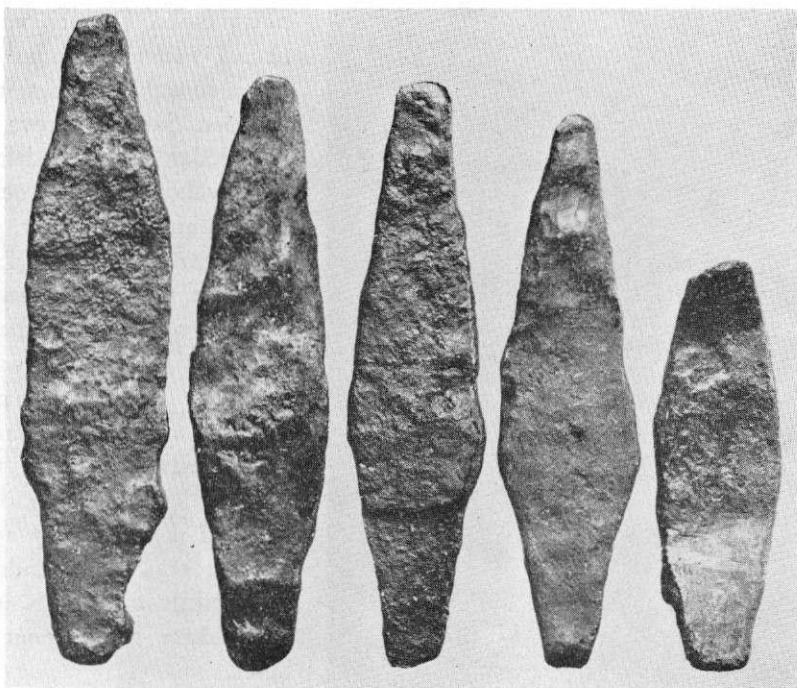
EFTERLYSNING

Vid Lunds universitets historiska museums undersökningar för ej länge sedan i Tommarp, Järrestads härad, på platsen för den medeltida staden Tumathorp, tillvaratogs bland mycket annat ett stort antal märkliga järnföremål från tiden omkring 1300. Dessa järnstycken är alla av samma typ: tunna, uthamrade plattor av ganska långsmal, spetsoval form. Den längsta plattan mäter 9,0 cm, den kortaste 7,0 cm. Största bredden är ca 2,5 cm och tjockleken uppgår till 0,3—0,4 mm. Vikten är drygt 20 gram.

De påträffade järnstyckena tycks inte likna någon från medeltiden känd redskapsform. Har de inte varit redskap ligger det nära till hands att tolka dem som halvfabrikat eller ämnesjärn, avsedda att undergå ytterligare bearbetning. De har en viss likhet i formen med förhistoriska, kontinentala s. k. spetsbarrar (se t. ex. O. Voss, Jernudvinding i Danmark i förhistorisk tid, KUML 1962), men oavsett avståndet i tid och rum är tommarpsfynden av

ett radikalt mindre och lättare slag. Också den vedertagna vikten av det från svensk medeltid så berömda osmundsjärnet passar dåligt: varje (bergslags-)osmund skall ha vägt mer än tio gånger så mycket som tommarpsjärnen. Är det trots allt fråga om en i källorna okänd variant av osmunden eller ligger lösningen i någon annan i de medeltidan breven och räkenskaperna nämnd järnförsäljningsenhet? Nog har man under medeltiden haft behov av ämnesjärn i litet format. Merparten av järnföremålen i ett medeltida fyndkomplex är småsaker: spikar, broddar, nycklar, knivar, pilar. Det har inte behövts många slag av hammaren för att av tommarpsjärnen forma en kniv eller en pil.

Ämnesjärn eller inte — alla förslag till tolkning liksom alla upplysningar om liknande fynd mottages tacksamt och kan ställas antingen till ALE:s red. Nya Boulevarden 9, Kristianstad, eller till assistent Egon Thun, Lunds universitets historiska museum, Lund.

Järnstycken från det medeltida Tommarp. Exemplet längst till höger är skadat. 1:1.

FYND I LILLA SLÄGARPS KYRKA

I samband med restaureringsarbeten i Lilla Slägarps kyrka, Skytts härad, gjordes i februari månad en undersökning under golvet av fundamenten till den 1868 rivna medeltidskyrkan. Den forna kyrkan i Lilla Slägarp är tidigare rätt väl känd genom äldre uppmätningar, bl. a. av Brunius. Bekant är den framförallt genom den märkliga utformningen av triumfbågväggen: bågen mellan långhus och kor har varit sammankopplad genom vederlagslisterna med de flankerande nischerna till sidoaltarna och liksom dessa prydd med slanka kolonetter i hörnen.

Lilla Slägarps kyrka var vid rivningen ett resultat av skilda tiders om- och tillbyggnader. Det romanska långhuset hade försetts med ett rakt avslutat kor, och öster om detta hade en sakristia byggts. I söder låg ett vapenhus och i norr hade långhuset utvidgats betydligt. I väster ersatte vid 1800-talets början ett torn den fristående klockstapel, som dittills funnits på kyrkogården.

När den nya stora predikobyggnaden uppfördes 1868 gjorde sig stenbristen i trakten märkbar. T. o. m. grundstenarna till den gamla kyrkan togs delvis upp och återanvändes vid nybygget. Endast den norra hälften av grunden var kvar vid undersökningen.

Stenkista utanför Lilla Slågarps kyrka.

Av södra sidan återstod bara ett parti i väster. Under grävningen längs sydsidan påträffades tre stenkistegravar från tidig medeltid, två av dem barngravar. De två barngravarna måste ha legat tätt utanför den nu borttagna grunden, under takdroppet — säkerligen den socialt förnämsta platsen innan begravningar inne i kyrkan blev vanliga.

Den nu företagna undersökningen kunde på ett par väsentliga punkter utöka vår kunskap om den romanska kyrkans utseende. Koret har från början inte varit rakslutet utan haft absid. Den norra delen av grunden till denna

påträffades, i söder var den försvunnen. I väster blottades grunden till ett torn, som har upptagit hela långhusbredden. Sannolikt revs detta romanska torn redan under medeltiden i samband med valvslagningen och en utökning av långhuset åt väster. Vid golvundersökningar i flera skånska kyrkor under den sista tiden i samband med restaureringar och värmeinstallationer har samma slags breda västtorn konstaterats som i Lilla Slågarp. Typen börjar alltmer att te sig karakteristisk för stora delar av Skåne. Också på Själland är den rikt företrädd. Alltjämt kan i vissa skånska och själländska kyrkor studeras, hur i andra tornvåningen ett särskilt rum varit inrett, som med arkadbågar har öppnat sig mot långhuset.

Det romanska breda västtornet leder till frågan om vilka krafter, som legat bakom byggandet av den första kyrkan i Lilla Slågarp. Den problemställningen belyses också på ett märkligt sätt av det nära grannskapet till Stora Slågarp. Knappa 700 meter skiljer de båda 1100-talskyrkorna åt — ”fyra bösseskott” enligt Linné. Sockengränsen går strax utanför Lilla Slågarps kyrkogårdsmur.

Ingen av kyrkorna ligger centralt i sin socken och sockenbildningen förefaller ha skett efter den tid, då de byggdes. Det är sålunda sannolikt, att de båda kyrkorna byggts på enskilda stormäns initiativ som ”egenkyrkor”. Det är då ingen svårighet att sätta in det återfunna breda tornet i Lilla Slågarp i sitt sammanhang: i dess emporvåning har *patronus* haft sin plats. De breda västtornen i Skånes romanska landskyrkor är inte bara ett stilhistoriskt fenomen utan också i hög

grad en källa till föreståelsen av den äldre medeltidens sociala struktur.

Egon Thun.

KYRKORESTAURERINGAR

Mycket händer i de skånska kyrkorna för närvarande. Från Vä har tidigare rapporterats sensationella fynd. Undersökningarna har i vinter fortsatt i koret, där absidens ursprungliga golv och grunden till ett altare frilagts. Under korets golv döljer sig en murad gravkammare som kommer att närmare undersökas i vår.

Med stort intresse har de kulturhistoriska myndigheterna följt restaureringen av *Simrishamns* kyrka. Kanske blir några av de byggnadshistoriska problem som är förknippade med den vackra kyrkan nu lösta. De hittills gjorda iakttagelserna tycks bekräfta att kyrkan ursprungligen varit planerad med ett smalare långhus som i väster öppnat sig mot ett brett torn. En vackert huggen sydportal har frilagts under 1800-talets tjocka putspåslag. Ett speciellt problem i detta simrishamnsborgarnas Mausoleum har varit de många i golvet nedlagda gravhällarna. De rikast behuggna stenarna ställs nu upp utmed väggarna i vapenhus, tornrum och sakristia.

Sydportalen i Vä åter upptagen.

Restaureringen av *Perstorps* kyrka fortsätter. Om det överraskande fyndet av en smal, romansk västportal har tidigare berättats. Nu har även lämningarna efter den ursprungliga sydportalen påträffats. Förslag till dess rekonstruktion har uppgjorts av arkitekt Graebe. De osmyckade, romanska portalerna i Perstorp synes peka på inverkan från den närbelägna cistercienserklostret i Herrevad.

Från *Igelösa* kyrka rapporterar landsantikvarie Evald Gustafsson att man i samband med värmeinstallation påträffat en ståtlig renässansgravsten under korgolvet, lagd till minne av riddaren Knut Ulfeldt till Svenstorp, död 1586 och hans hustru Beate Hvitfeldt. Stenen, känd genom äldre beskrivningar av kyrkan, har länge ansetts vara försvunnen.

Vid en omändring av kyrkan år 1857—59 efter C. G. Brunius' förslag doldes såväl denna sten som en annan, omedelbart öster därom belägen, lagd över Knud Ulfeldts fader, riksrådet Ebbe Ulfeldt, död 1561. Det har nu visat sig att även denna sten är bevarad, dold under altaret och golvet innanför altarrundeln. Under stenarna finnes en rymlig, tunnvälvd gravkammare.

Knud Ulfeldts nu frilagda sten torde ha utförts genom Beate Hvitfelts försorg ganska snart efter makens bortgång. Fru Beates dödsår och -dag har ej inhuggits i stenen men plats härför har reserverats på inskriftsplattan.

Gravkammaren under koret är sedan 1800-talet igenmurad och utan kistor. I det kistrum, som finnes under det s. k. Gyllenkrokska gravkoret söder om kyrkans kor stod däremot ännu omkring 1900 flera gamla kistor med

kvarlevor av 1600-talets Ulfeldtar på Svenstorp. En 1700-talsanteckning uppger att den äldsta kistan i gravkammaren tillhörde fru Beate, som dog 1626, alltså långt efter sin make. Sannolikt har den företagsamma frun, som ju lät bygga Svenstorps slott åren 1596—99, uppfört gravkoret söder om kyrkan som vilostad åt sig själv och sin släkt. Detta skulle förklara varför hennes dödsår ej tillfogats i inskriften på stenen i korgolvet.

FORNVÅRD

I *Skanör* leder landsantikvarie Gustafsson f. n. en friläggning och restaurering av kullerstensbeläggningen på stadens torg. Arbetet, som sysselsätter ett tiotal man, bedrivs som beredskapsarbete och arbetsmarknadsstyrelsen har ställt 50.000 kronor till riksantikvarieämbetets förfogande för ändamålet.

Torget i Skanör har kvar sin ålderdomliga småstadsprägel. Det begränsas norrut av medeltidskyrkan, åt söder av rådhuset från 1770-talet, åt väster av bl. a. gamla skolan från samma tid som rådhuset, åt öster slutligen av en äldre gårdsbebyggelse. Den gamla kullerstensbeläggningen är genom strängar av sten i större format uppdelad i kvarter, vilka stadens borgare hade skyldighet att underhålla. På vissa stenar finnes inristade bomärken och bokstäver, som uppger vem som hade att svara för kvarteret i fråga.

Landsantikvarien i Malmöhus län har även svarat för ett par andra viktiga fornvårdsarbeten. Kungshögen i *Oxie*, som i själva verket består av två stora

Skanörs torg under friläggning.

Foto: Evald Gustafsson.

bronsåldershögar belägna på en åsrygg i det böljande landskapet sydost om Malmö, planterades med gran i slutet av 1800-talet. Under de senaste åren har en successiv röjning utförts och högarna framstår nu åter utan skymmande träd och buskar. För restaureringsarbetet har Oxie kommun kostnadsfritt ställt arbetskraft till förfogande.

Kungsdösen i *Östra Torp*, välkänd

icke minst genom Anders Österlings dikter, har fått en välbehövlig uppsnyggning. "Dösen", som egentligen är en s. k. dubbelgånggrift, har varit överhöljd med ris och buskar och kamrarna använts som avstjälningsplats. Det är Lions Club i Trelleborg som tagit det utmärkta initiativet att rensa upp kring fornlämningen och medlemmarna har själva under ledning av landsantikvaren utfört arbetet.

SKÅNELANDSLITTERATUR

Historisk-antikvarisk bibliografi
sammanställd av John Tuneld

1963.

Forts. från nr 2, 1963.

Andersson, C. M., Steninge kyrka i Halland.
Halmstad, 1963. 138 sid. Kr. 12:—.

Andersson, Karin, Kakelfynd från Landskrona. (Skrifter utg. av Landskrona museum och Landskrona musei vänner. 5. Gamla Landskrona. 1963, sid. 65—78.)

Axel-Nilsson, Göran, "Fredsbrunnen" i Landskrona. Ett projekt från 1663. (Skrifter utg. av Landskrona museum och Landskrona musei vänner. 5. Gamla Landskrona. 1963, sid. 5—26.)

Bergstrand, Carl-Martin, Frieri och bröllop i 1800-talets Nordhalland. (Vår bygd. 1963, sid. 29—41.)

Bjering, K. B., Stävdcorationerna genom tiderna. Galjonsbilder, ornament och namnbräden i Hallands museum. (Halland. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård i Hallands län. 46(1963), sid. 41—111.)

Blomgren, Erik, Kring en gammal mässskrud. [Axel Urup och Sissela Grubbe.] (Skånes hembygdsförbunds årsbok. 1963, sid. 61—74.)

Carlquist, Gunnar, Lunds stifts herdaminne. Från reformationen till nyaste tid. Ser. 2. Biografier. 9. Albo och Järrestads samt Ingelstads kontrakt. Österlens kontrakt. Lund, Gleerup, 1963. (6), 602 sid. Kr. 55:—; inb. 65:—.

Cinthio, Erik, Lunds domkyrkas restaureringar. (Lunds Stifts Julbok 1963.

Ehrnberg, Gösta, Kring en gammal garvaregård. (En bok om Österlen... Red. av I. Löfström, Malmö 1963, sid. 46—60.)

—, Kring en gammal garvaregård. Simrishamn, Rehnbergs bokh., 1963. 51 sid. Kr. 3:50. (Föreningen för fornminnes- och hembygdsvård i sydöstra Skåne. Småskrifter. 9.)

En bok om Österlen... Red. av Inge Löfström. Malmö, Sydsvenska Dagbladets AB, 1963. 98, (1) sid. Kr. 6:—.

Falkengren, G. A., G. A. Falkengren. Häradshövding i Göinge domsaga 1741—1747. [Levnadsminnen i utdrag och referat.] (Göinge hembygdsförenings årsbok. 42(1963), sid. 7—46.)

Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1963. Årg. 40. Halmstad 1963. 288 sid.

Galster, Georg, Et ladefogdregnskab fra det sydligste Skåne 1514. (Danske Magazin. Ottende række. Andet Bind. Andet Hæfte. København 1963, sid. 110—114).

Gibl, Gunnar, Freden i Knäred 1613. Ett trehundraftioårsminne. Uppsala, Lundequistska bokh., 1963. 16 sid. Kr. 4:—.

Gustafsson, Evald & Noreen, Sven E., Skånsk bygd. En utställning om byggnadsminnen och deras miljö, anordnad av Skånes hembygdsförbund... Lund & Kristianstad, Skånes hembygdsförbund, 1963. 23, (1) sid. Kr. 2:—.

Grill, Erik, Fjärbaggarnas kalkfart från Gotland 1688—1709. (Vår bygd 1963, sid. 25—28.)

Hallandsbygd, årg. 5. Utg. av Mellersta Hallands Hembygds-krets. Falkenberg, 1963, 80 sid. Kr. 3:50.

Hallind, Arvid, Forskningar kring en gammal ekdörr i Hasslövs kyrka. (Halland 1963, sid. 13—24.)

- Holmberg, Rikard*, L'Église romane de Gudmuntorp. (Meddelanden från Lunds universitets historiska museum. 1962/1963, sid. 257—285.)
- Ingers, Ingemar*, Häradet och socknen. (Onsjöbygden. 10(1963), sid. 15—25.)
- Johansson, Ivar*, Nämndemän i Västra Göinge från år 1683. 2. Nämndemän förordnade 1700—1714. (Västra Göinge hembygdsförenings skriftserie. 11(1963), sid. 90—100.)
- Johnsson, Pehr*, Carl Abraham Bergman. En Skånepräst under 1800-talet. (Västra Göinge hembygdsförenings skriftserie. 11(1963), sid. 5—55.)
- Jönsson, Ingvar*, Släkten Stobæus. (Västra Göinge hembygdsförenings skriftserie. 11(1963), sid. 58—87.)
- Larsson, Johan*, Östra Karaby kyrka. Några anteckningar. (Onsjöbygden. 1(1963), sid. 6—14.)
- Larsson, Sune B.*, Espö, en tillbakablick. Trelleborg, Förf., 1963. 44 sid. Kr. 6:—.
- [Stencil.]
- Leander, Sigfrid*, Hundra år i Blekinge. Ur landstingets förhandlingar 1863—1962. En kulturhistorisk krönika. (Blekingeboken. 41(1963), sid. 7—272.)
- Lindal, Harald*, Nummersättning och husägare i Trelleborgs stad 1867 och 1920. (Det gamla Trelleborg. Årsskrift. 1963, sid. 17—39.)
- Lindälv, Elof*, Om bronsåldershögar och bergsrösen i norra Halland. (Varbergs museum. Årsbok. 14(1963), sid. 39—50.)
- Linné, Carl von*, Carl von Linnés Skånska resa förrättad 1749. Red. och med inledning av Knut Hagberg. Stockholm, Natur och kultur, 1963. 417 sid. Inb. Kr. 14:50. (Levande litteratur.)
- Ljunggren, Karl Gustaf*, Namnet Veddinge. (Varbergs museum. Årsbok. 1963, sid. 51—56. Summary.)
- Lundborg, Lennart*, En stensättning vid Tingstället Skansen i Kungsbacka (Halland. 1963. Sid. 133—137.)
- Röningsarbeten vid halländska gravfält och fornlämningar. (Halland. 1963. Sid. 124—132.)
- Löwgren, Yngve*, Kuggis. Ett stycke universitetshistoria. (Det gamla Lund. Föreningen Det gamla Lund. Årsskrift. 45(1963), sid. 3—80.)
- Malmer, Mats P.*, Metodproblem inom järnålderns konsthistoria... Lund, Gleerup, 1963. 277 sid. Kr. 45:—. (Acta archaeologica Lundensia. Ser. in 8:o. 3.)
- Mårtensson, Anders W.*, Wells and their contents from the early middle ages in Lund. (Meddelanden från Lunds universitets historiska museum. 1962/1963, sid. 203—223.)
- Mårtensson, Torsten*, Kyrkor i Skåne. Lügude härad. Sydvästra delen. Stockholm, Generalstabens litografiska anstalts förlag, 1963. (9), 254 sid. Kr. 38:—. (Sveriges kyrkor. 2:1.)
- Nilsson, Harald*, Ett bidrag till Landskrona slotts äldsta byggnadshistoria. (Skrifter utg. av Landskrona museum och Landskrona musei vänner. 5. Gamla Landskrona. 1963, sid. 27—38.)
- Noreen, Sven E.*, Glimmeboda. (Skånes hembygdsförbunds årsbok. 1963, sid. 9—20.)
- Norlind, Wilhelm*, Tycho Brahe. Stockholm, Natur och kultur, 1963. 110, (2) sid., 1 pl.-bl. Kr. 9:75. (Stora vetenskapsmän.)
- Olausson, Bertil*, Två prästlösa prästgårdar i Onsjö härad. [Källs Nöbbelöv och Bosarp.] (Onsjöbygden. 10(1963), sid. 37—47.)
- Person, Bengt-Arne*, Resa till skånska gästgivaregårdar. (Gastronomisk kalender. 3(1963), sid. 71—89.)
- Salje, Sven Edvin*, Med de våra genom sekler. Jämshögs sparbank med anledning av 125-årsjubileet 1963. Samtliga teckningar av Bertil Landelius. Karlshamn, R. Lagerblads boktr., 1963. (1), 318, (1) sid. Inb. Kr. 22:—.
- Salomonsson, Bengt*, An early neolithic settlement site from S. W. Scania. (Meddelanden från Lunds universitets historiska museum. 1962/1963, sid. 65—122.)

- Samuelsson, Gunnar*, Malmö högre allmänna läroverk för gossar under den svenska tiden. 2. 1820—1959. Minneskrift. Malmö, Högre allm. lärov., 1963. XIV, 229 sid. Kr. 15:—.
- Sanklef, Albert*, Varbergs historia. Utg. av Varbergs stad. Varberg 1963, 502 sid. Inb. Kr. 50:—.
- Silver från skånska slott och herresäten*. Nordiska museets utställning i Kyrksalen på Landskrona slott 19 juli—1 september 1963. Stockholm, Nordiska museet, 1963. 96 sid. Kr. 5:—. [Katalogen sammanställd av Kersti Holmquist och Inger Bonge.]
- Stenkol och lera*. Skildringar kring Höganäsbolagets och dess föregångares verksamhet utg. av Höganäs-Billesholms aktiebolag. 3. Skånska stenkolsverket 1737—1786. [Red.: Gustaf Clemensson.] Höganäs, Höganäs-Billesholms AB, 1963. 556, (1) sid., 4 pl.
- Stjernquist, Berta*, Präliminarien zu einer Untersuchung von Opferfunden. Begriffsbestimmung und Theoriebildung. (Meddelanden från Lunds universitets historiska museum. 1962/1963, sid. 5—64.)
- Strömberg, Märta*, Kultische Steinsetzungen in Schonen. (Meddelanden från Lunds universitets historiska museum. 1962/1963, sid. 148—185.)
- Swahn, Jan-Öjvind*, I glädje och sorg. Personverser från Kungl. Amiralitetsboktryckeriet i Karlskrona 1728—1799 jämte en inledning om personverserna som festsed. Karlskrona, Fören. Gamla Karlskrona, 1963. 85, (3) sid., 3 pl.-bl. Kr. 8:—. (Föreningen Gamla Karlskrona. Årsbok. 1960/1963.)
- Svanberg, Jan*, Adam von Dürrens skulpturer i Glimmingehus. (Fornvännen. 1963, sid. 108—124.)
- Svensson, Sigfrid*, Modespridning över Halandsås. (Varbergs museum. Årsbok 1963. Sid. 87—92. Summery.)
- Thun, Egon*, Die Kirchenruine in Tjörnarp. (Meddelanden från Lunds universitets historiska museum. 1962/1963, sid. 238 256.)
- Die Wassermühlen, ein ökonomischer Entwicklungsfaktor der mittelalterlichen Städte Schonen. (Ibid., sid. 224—237.)
- Thölin, Gustaf*, Vargjakt i mellersta Halland under förra hälften av 1700-talet. (Varbergs museum. Årsbok 1963. Sid. 93—108. Summery.)
- Tilander, Ingeborg*, A late neolithic settlement in Furulund, Scania. (Meddelanden från Lunds universitets historiska museum. 1963/1963, sid. 123—135.)
- Torbrand, Dagny*, Johannishus fideikommiss intill 1735... [Akad. avhandl. vid Stockholms univ.] Lund, Gleerup, 1963. (1), XII, 383 sid., 2 pl.-bl. Kr. 40:—. (Meddelanden från Geografiska institutionen vid Stockholms universitet. 147.)
- Walerius, Ernst*, De svartglaserade kakelugnarna i Falkenberg. (Halland 1963. Sid. 112—123.)
- Wallin, Curt*, Österlen genom nio århundraden. Kyrkoklenoder berätta. (En bok om Österlen... Red. av I. Löfström, Malmö 1963, sid. 25—35.)
- Vide, Sten-Bertil*, Om Dalby klosters egendomar år 1530. (Skånes hembygdsförbunds årsbok. 1963, sid. 49—60.)
- Wideen, Harald*, En kanna från Abild. (Varbergs museum. Årsbok 1963. Sid. 131—136. Summery.)
- Wilhelmsson, Wilhelm E.*, "Sännaboken". (Kvidinge sockens hembygdsförenings skriftserie. 2 (1963), sid. 10—59.)
- Åberg, Gustaf*, Ur Glimmeboda papper. (Skånes hembygdsförbunds årsbok. 1963, sid. 21—34.)

INNEHÅLL

Erik Hofrén: Miljö i Malmö	1
James Dow: Skottar i 1500-talets Skåne	11
Hakon Hjelmqvist: Kulturväxter från Skånes forntid	23
Aktuellt om antikvariskt	36
John Tuneld: Skånelandslitteratur	42

EFTERTRYCK, helt eller delvis medgives endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

STÖD

De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening

BLIV MEDLEM

Årsavgiften 10 kr insättes på föreningens postgiro, Lund 246831, c/o kassören, museichef B.-A. Person, Varberg

Medlem erhåller kostnadsfritt ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Utkommer med tre häften 1964.

ÄLDRE HÄFTEN

av "Samlingar till Skånes historia", "Skånska Samlingar" och "Historisk tidskrift för Skåneland" samt andra av föreningen utgivna skrifter kan erhållas genom hänvändelse till föreningens sekreterare, docent Jörgen Weibull, Lund.

CWK GLEERUP BOKFÖRLAG
LUND

Kr 3:50